

השלמה לתרגום רב אברהם בן עזרא לאותיות הנוח של
רב יהודה חיוג'

יצא לאור ע"י שרגא אברמסון

א.

תרגומו של ראב"ע לספרי חיוג' נדפס קודם לכל תרגום אחר, ואף למקור הערבי; דוקס, הוציא את התרגום בשנת 1844¹ על פי כתב יד מינכן hebr. 63. כתב היד משובש בהרבה מקומות², ויש שדוקס הרגיש בשיבושים והעיר עליהם בסימן שאלה, או בתיקון, במקום שמצא לתקן. רוב שאלותיו של דוקס מוצדקות ותיקונם אפשר למצוא בכתב יד מקביל (עיין בסוף המאמר). מאז פרסומו של דוקס לא טרח חוקר לתקן את הספר, ונשאר כמו שהוא בשיבושיו. אף בצילום של כל הסדרה הנ"ל, שנעשה בהילדסהיים בשנת 1976, לא תיקנו דבר וצילמו את הספר על כל שיבושיו.

ולא שיבושים בלבד ישנם במהדורא זאת, יש אף חסרונות. הגדול שבהם הוא שבחלק השלישי (שרשי ל"ה) חסר במהדורא זאת כל השרשים מ'בנה' — עד 'חנה' (עמ' 101—111). בדפוס נגמר שרש 'בנה' בסוף העמוד, ובעמוד שבא אחריו — מתחיל 'חנה'. ובהשקפה ראשונה אפשר לחשוב שנשמטו בדפוס עמודים אחדים. אלא שאף בכתב היד חסר הכל. והמעתיק של כתב היד לא הרגיש בחסרון, וסיים את העתקת שרש 'בנה' בשורה 5 של עמוד, ומיד לאחריו שרש 'חנה', משמע שהוא כבר העתיק מכתב יד חסר³.

כיוצא בו בעמוד 127, אחר שרש 'עלה' נמצא כאן שרש 'צבה', וחסרים השרשים, 'עקה', 'ערה', 'עשה'. בעמוד 128 נמצא לנכון השרש 'פאה' עד סוף אותיות שרשי ל"ה, שפותחים ב'פ' (עמ' 129). בעמוד 130 — מתחיל בשרש 'צוה', וכאן מקומו של שרש 'צבה'. אלא שנשמט שרש 'צדה' ויש להשלימו. וכן הסדר וההשמטות אף בכתב היד.

1 בסדרה שנקראת "מורשת תורה" נתפרסם בשנת 9 לקום מדינת ישראל קונטרס בשם ספר אותיות נחות להרב יהודה יחיה (!) אבו זכריה (!) בן דוד... תרגם מחדש על ידי עקיבא הולנדר, ושם תורגם חלק מן ההקדמה, וכמה שרשים: 'אבד', 'אבה', 'אהב' (בחלקו) — והפסקה גדולה בינו ובין הערך שבא אחריו, ואחר כך שרש 'אין' עמ' 13, ושרש 'אכל' (לא נגמר).

המהדיר מודיע שיש בידו תרגום חדש של כל הספר, ומכיל 200 עמודים ולא נתפרסם. אבל אם ללמוד ממה שהופיע על מה שלא הופיע — אין כל סיבה לגנוז את התרגומים הישנים.

2 שיבושים אלה גרמו לתוספת משובשת, בשרש 'סכב' עמ' 166 כתוב: 'ויתכן שיהיה גם יסוב' (וכן אח"כ בסוף השרש), והוסיף המהדיר: [כל הארץ כערבה], זכריה יד, י. אבל במקור וכן בתרגום ר"מ ב"ג כתוב: גת יסוב, והוא בשמו"א כ, ח!

3 חסרון זה הורגש על ידי כל שהשתמשו בספר, אף על פי שדוקס לא העיר על זה. עיין למשל דרנבורג Opusculum עמ' cxx הע' 4. אבל לא הוכרו השמטות אחרות, עיין לקמן בסמוך. שד"ל, "אגרות שד"ל", עמ' 924, עמד על זה, ואף תיקן בכמה מקומות.

ומשיבושי המעתיק יש להוכיח כאן את השרש 'טוש', שאיננו בכתב יד זה ובמקומו כתוב (בעמ' 28) שרש שוש, ואף הדוגמות 'שש', 'ששת', "כאשר שש ה' עליכם, כן ישיש". כאילו מדובר כאן בשורש זה, שלא במקומו הנכון. ונמצא אף במקום הנכון לפי הסדר (בעמ' 98) שרש 'שוש' ופותח בדוגמא 'כאשר שש ד' וליתא הדוגמא: כן ישיש; לפעל הכבד, שאינה שם אף במקור.

והנני רואה לנכון לפרסם את כל החסרים על פי כתב יד אחר הוא כתב יד רומי קונטנזה 3132 (קטלוג 215), שיש בו תרגום ראב"ע לספרי חיוג', ואף תרגום של עובדיה ל'כתאב אלמסתלחק' לר' יונה בן ג'נאח. כתב היד הוא שלם (חוץ מספר הניקוד שאין בו), ובו הכל מתוקן. ועל פי כתב יד זה אני מתקן את המקומות שהרגיש בהם דוקס שהם משובשים והציג סימן שאלה. ומפרסם את התיקונים בסוף המאמר.

לא טרחתי לתקן את כל מהדורת דוקס, משום שאין זה מקומו ועניינו.

רואה אני צורך לחזור ולבקש מהעוסקים בדקדוק העברי של ימי הביניים, שיתקינו מהדורה טובה של המקור הערבי של חיוג' ואף מהדורות טובות של תרגומי ר' משה בן ג'קטילה וראב"ע. יש בידינו עכשיו כלים טובים יותר מאלה שהיו בידי המהדירים הקודמים, וראויה העבודה ליעשות.

בנוגע לכתב יד רומי יש לציין כאן פרט מעניין אחד. בשרש 'קבב' העתיק המעתיק את השגתו הגדולה של ר' משה בן ג'קטילה ופותח: "אמר משה הכהן המתרגם". כאילו הוא המתרגם של ספרי חיוג' שהעתיק, ולא ראב"ע! כנראה שמצא המעתיק את ההערה כתובה בגליון כתב היד של תרגום ראב"ע, וזה הכניס את ההערה בפנים, ועל ידי זה יצא משפט מעוקל. מכל מקום אני מפרסם את שרש 'קבב' לפי כתב יד זה, ומתקן על ידי כך את הנדפס במהדורת דוקס.

ב.

אין כאן המקום לדבר על כל דרכי תרגומו של ראב"ע, משום שמקומו הוא במהדורת תרגום ראב"ע בצורה מתוקנת. ולא אעיר כאן אלא על דברים אחדים, ויש שנמצאים אף בשרשים המתפרסמים כאן.

(א) ר.ק. כמו 'אמא' בערבית כך אף 'רק' בעברית יש לה הוראות כפולות: בלבד, והוא השימוש הרגיל בתיבה זאת, ועוד הוראה אחת: אבל. ותמצא פעמים הרבה בסוף השרש, כשחיוג' מונה צורות שונות של אותו שרש הוא מסיק: אבל (בערבית 'אמא'), זה וזה אינו מזה השרש, מתרגם ראב"ע: ר.ק זה וזה אינו מזה השרש (או: העניין). כגון לקמן בסוף שרש 'גרה': ר.ק יגורו בד, יגורו מלחמות הוא שרש אחר. ובשרש 'דמה': ר.ק ונדמה שם יי אלהינו, הדימנו, שרש אחר. וכן בשרש 'זכה'. והרבה מאד בחלקים שנדפסו כבר, ואף בספר "צחות", מהדורת ליפמאן דף לט ע"א ובשאר ספריו.

אין צריך לומר שראב"ע משתמש ב'רק' אף בהוראה הפשוטה ומוסיף לפעמים תיבת 'הוא' כדי להדגיש, כגון בסוף שרש 'כלה': ר.ק הוא למד הפועל. ו'יור' איננו מן ירה בים, ר.ק הוא מן הערה (צריך לומר: היורה). ובראש עמוד 104 (פעמיים).

וכן בשרש 'גור' (עמ' 73), 'בוה', 'בכה', 'מכה', 'צעה', 'קלה'. ובעמוד 133 ועוד הרבה. ובפירושו לשמות ט, כא: יש בלשון קדר טעם לו'ו ויעזב, רק אין יכלת בנו לתרגם הדבר בלשון אחרת.⁴

ויש שצירף את שני השימושים יחד, כגון בעמ' 105: "רק ומטיב להרג איננו מהשרש הזה רק הוא מן מט, ומט". ובעמ' 106: "רק יזה מדמה... איננו פועל כבד... רק הוא פועל קל"⁵. ובפירושו לבראשית ה, א: "זה ספר תולדות אדם, הבנים ובני הבנים שהוליד, רק הוא לא הולידוהו אב ואם רק בדמות אלהים נעשה" (כאן 'רק הוא' פירושו: אבל הוא, ו'רק בדמות', פירושו: אלא). וכיוצא בו בשרש 'מול', ועמ' 117. ועוד⁶. ובספר 'צחות' עג ע"א: רק הוא כן!
ואין צריך לומר ש'אמא' מתורגמת אצלו אף: 'אך', כגון בשרש 'חל' עמ' 44: "אך וייחל עוד הוא מבנין נפעל כמו ויכרת". וכך מתרגם רב משה בן ג'קטילה תמיד 'אמא' — אך.

ואף: א כן. בעמ' 69 שורה 5: "אכן יסובבוהו על חומותיה איננו מאלה". רמב"ג: אך.

(ב) ל כן. בכל ספרי ראב"ע נמצא ששימש בתיבה 'לכן' בהוראת 'אבל' (כמו "לפן" הערבי)⁷, בין בספרי הדקדוק שלו ובין בפירושו למקרא⁸. ואף בתרגומו לספרי חיוג' הוא מרבה להשתמש בו. ואף בתרגום הסתמי לספרי רב יהודה בן בלעם רב השימוש בו, וכבר כתבתי על זה בהקדמתי ל'כתאב אלתג'ניס', ספר היוכל לחנוך ילון, עמ' 72, אות ב, וספקתי דעת האומר ששימוש 'לכן' בהוראת 'אבל' מוכח

4 יש לציין שבספר 'הרקמה' מהדורת וילנסקי עמ' סג, נאמר: "ותהיה (הו') בענין כמו הפא אצל הערב וענינם קרוב ל'אז'". התיבות המפוזרות אינן במקור הערבי, והעיר וילנסקי, הערה 8, שזוהי תוספת המתרגם לצורך קוראים שאינם בקיאים בשפה הערבית.

5 ועיי' לשונו בספר 'שפה ברורה' מהדורת ליפמאן דף כד ע"ב: "וטעם פעל כי משפטי המדקדים עבר ליחיד זכר, לב נשבר ונדכה (תהלים נא, יט) רק הוא העין לעולם קמוץ קמוץ גדול" וכו'.

6 המהדיר מבקש למחוק את "הוא". וכפי שאנו רואים אין למחוק. ב'שפה ברורה' מרבה ראב"ע להשתמש ב'רק' במובן הרגיל והפשוט. על פי שימוש זה יתבאר לנו אף לשון המתרגם של ספר 'אותיות הענינים' לרב יהודה בן בלעם (שלושה ספרים לרב יחזקיה בן בלעם, ירושלים תשל"ו עמ' 91): "אבל, אבל בן אין לה, אבל שרה אשתך, כמו ואולם או רק הוא הדבר כך". וכבר העיר פוקס, 'החוקר' שנה א עמ' 203 הערה 7 על קושי הלשון.

וכמו שאתה רואה פירושו הוא: "אבל" הוא כמו "ואולם" (או "רק הוא") הדבר כן. ויש כאן לשון כפול של המתרגם שאינו רגיל אמנם בכל התרגום כולו. ואולי אינו אלא גליון שנכנס בפנים?

7 הדוגמאות שהובאו במלון בן יהודה עמ' 2613 עמ' I לשימוש בלשון המקרא אינן מוכיחות! ויש להעיר דרך אגב, שאף דונש בהשגותיו על רס"ג, סי' 56, עמ' 18, משתמש ב'לכן' בהוראה זו: "לפי שאמר (רס"ג) ברודם, תהלים סח, כח, פתם, לא יעבור שיאמר ברודה רודם לכן יאמר ברודה רודם ובודה בודם וכו'".

8 כך למשל בפירושו לקהלת בלבד אנו מוצאים שימוש זה, לפרק ז, יד; ח, יז; ט, א; ט, טז.

שהמדרגה של ספרי בן בלעם הוא ראב"ע, עיין שם. ומכל מקום כדאי להביא מקום אחד, שדיברתי עליו בהקדמתי ל'אותיות העניינים' שעומד להדפס בספר 'מבואות לשלשה ספרים של רבי יהודה בן בלעם'.

בתג'יס ערך 'כן' אמר ר"י בן בלעם: "כן כן, הא' כן בנות צלפחד, וענינו אמת וישר ושוה, וכמהו כן יתן לידידו שגא (תהלים קכז, ב) וענינו מי שידע האמת יבוח וישן".

הפירוש הוא של ר"י בן ג'נאח בספר השרשים, ור"י בן בלעם לא העיר כאן כלום על הפירוש, ונראה כאילו קיבלו; אבל ב'אותיות העניינים' ערך 'כן' אמר: "כן — אמת, וכן הוא כן יתן לידידו שגא פי' בו ר' יונה נ"ע וענינו כשיגיע האדם לאמת ימצא מנוחה ותעבר לו שנתו. וזה פי' נכון לכן איננו מענין הפסוק". כלומר הוא מתנגד לפירושו של בן ג'נאח, שאמנם הוא יפה בענינו אבל אינו מענין הפסוק. לכן — הוא: א ב ל.

ומפליא שבלשון זה ממש אומר רב אברהם בן עזרא על פירושים בספר קהלת: בקהלת ז, א: "ויום המות מיום הולדו", אומר ראב"ע: "ויום מפרשים⁹ ויום המות", חייב אדם שיעלה על לבו יום המות, מיום הולדו. והענין בעצמו טוב לכן איננו מענין הפסוק".

וכן שם י, ו: "נתן הסכל" — "מפרשים אמרו¹⁰ שיהיה ראוי להיות בשי"ן והענין שבעלי השכל ראויים לשבת במרומים רבים והעשירים בהפך. והענין בעצמו נכון לכן איננו מענין הפסוק שהוא לפניו ואחריו" וכו'. אין להוכיח משימוש זה שראב"ע הוא מדרגם ריב"ב, אלא שנאמר שראב"ע שהכיר אמנם את ספרי ריב"ב, כמות שהכיר אותם רב משה בן עזרה, השתמש באותה מליצה שאמר ריב"ב. ושימש לו 'לכן' כדרכו בכמה מקומות¹¹.

על פי 'לכן' שהוא בהוראת 'אבל', נבין אף לשון קשה שנמצא בתרגום 'המקח והממכר', כ"י אוקספורד. בשער יג בדפוס ווין דף לג ע"ב: "ואפילו מי שהוא סבור דמטבע נקנה בחליפין הדר ביה במילתיה וכו' והקשינו בתויבתא עליה דרב פפא ואסיקנא אף רב פפא הדר ביה". בכ"י ברלין: "ואקשו... ומסקנא שמ' מיני' אין מטבע נקנה בחליפין ואף רב פפא הדר ביה". אבל בכ"י אוקספורד הלשון: "ולפיכך נסתרו דבריו ושא' מותיבי היה עומד וגורן" וכו' (בין התרגום ובין כ"י ברלין מקוצרים). אבל מהו הלשון: "לפיכך נסתרו דבריו"? אין ספק שבמקור הערבי

9 כן בפירוש רי"צ גיאת בשם "יש אומרים". וריצ"ג בעצמו מפרש שביום המות כבר ניצול ממאורעות העולם הזה ותהפוכותיו ע"ש.

10 המפרשים הם רי"צ גיאת ע"ש (בתרגום עברי: "ויהיה 'הסכל', אע"פ שהוא כתוב בסמך נגזר מענין שכל הכתוב בשי"ן").

11 שלילת אפשרות של ראב"ע כמדרגם ספרי ריב"ב, כבר הוכחתי בהקדמתי בספר חנוך ילון, ותתבאר עוד בהקדמתי ל'אותיות העניינים'. וכעין זה כתב ראב"ע בפירוש לבמדבר לד, יז ד"ה אלעזר: "רק (= אבל) יש טענה גדולה עליהם אע"פ שהפירוש נכון". ובלשון פשוטה, לדברים כט, יח: "ויפה פירש לולי שמלת רוח תאר השם והיה ראוי להיות רווי את הצמא" ועוד לבמדבר לד יט: "רק יש טענה גדולה עליהם אע"פ שהפירוש נכון".

היה כתוב כאן: ולכן, כלומר אבל, והמתרגם אגב שיטפיה לא דק ותרגם לכן — לכן = לפיכך.

ועיין לשונו של רב יונה בן ג'נאח ב'הרקמה' עמ' רה: "הענין יאות לו אבל ההקשה מוגעת ממנו".

וכעין זה אמר רבינו בהיי בפירושו לדברים כט, כה: "ושמעתי בשם הרמב"ם ז"ל בפירוש פסוק זה 'הנסתרות לה' אלהינו', יאמר: 'סודות התורה הנסתרות וטעם המדות לשם יתעלה הם' וכו' והפירוש הזה בעצמו שהם יקר וספיר, אבל אינו בענין הפרשה" (ב'כד הקמה' סוף ענין 'סוכה' הביא את הפירוש הזה ולא העיר עליו כלום דבר).

והנני מעיר כאן על שני מקומות בתרגום ראב"ע, שיש לומר בהם דבר.

(א) בשרש 'טב' כתוב: "והראוי נְטִיבִי טִיבִי בהראות היות ופתחות הנוספים (כלומר האותיות ו ת) שיש לפניו כמו תשליכו ישליכו. ל כן ראוי כי העלם היות ונועמה שיש לפניו בצרי יותר קל על הלשון". הלשון משובשת בלי ספק, לא 'ראוי' שייך לכאן ולא 'נועמה' וצריך לומר: ר א ו, נוע מה (שתי מלים). ותרגם רמב"ג: "וראויין להיות ייטיבו תיטיבו בהראות היות הנסתרת [שהיא פא הפעל] ¹² ופתחות הנוספות לפניו ¹³, כמו ישליכו תשליכו. 'אך ¹⁴ ר א ו להגית היות והניע [הראשונה הנוספת] לפניו קל עליהם יותר". ותרגום זה קרוב ללשון המקור: "ייטיבו תיטיבו באטהאר אליא ופתח אל זאיד קבלהא מתל ישליכו תשליכו ול כ נ הם ראו לין אליא ותחריק מא קבלהא באלצרי אכף עליהם".

(ב) תרגום ראב"ע עמ' 114: "וכן הוא מין אחר מהפעל הכבד, והכבד והגיתי אייגה יגה ויגה בני איש". ובלי ספק צריך לומר: ל כ נ = אבל, הוא מין אחר (וכן הוא בכ" רומי). וכן תרגם רמב"ג: "אך ¹⁵ הוא מין אחר". ובמקור: "אלא אנה נוע אכר מן אלפעל אלתקיל ואל קיאס עליה יגה יגיתי איגה" וכו'. ומחמת שימוש זה ב'לכן', תמצא שבמקום שחיוג' רצה לומר: מפני כך וכך התוצאה היא כך וכך — מתרגם ראב"ע: על כן, כגון עמ' 66 שורה 8 מלמטה: "על כן ידגש" (במקור: פתצ'יר שדידה. רמב"ג: "ותדגש לזאת"). ועמ' 67 שורה 2: "על כן נדגש המם" וכו' (במקור: ולדלך אשתדת אלך) וסוף, שרש יבש. ועוד הרבה.

ושניהם יחד — בשרש 'צור': "ל כ נ (= אבל) הנח הנעלם הנוסף לא יסור להיות על השרש, על כן העמד בהארכה" ¹⁶.

12 הוספת התרגום.

13 לפני פא הפעל (ולשון זכר לאות מוכיח שאינו מלשונו של בן ג'קטילה, ש"אות" אצלו ברגיל לשון נקבה).

14 וכן תרגם רמב"ג תמיד: לכן בערבית — "אך", במקום שתרגם ראב"ע: ל כ נ.

15 ועיין בתרגום 'אותיות הענינים' ערך 'רק' (עמ' 136). במקור: "ותכון פי מע' ל כ נ רק יהיה אלהיך עמך", ובתרגום: "וימצא לענין ל כ נ רק יהיה יי' אלהיך עמך".

16 ועיין תרגום ראב"ע עמ' 14, 15; שרש 'אסר' בסוף, אחז; עמ' 34, יחם, ילד, ועמ' 59, 67 (פעמיים), ישוש, פוש, שור, נשה.

ג.

טעו בו רבים. ראב"ע רגיל לתרגם כך את לשון המקור: "כמא טן קום"¹⁷ (= כמו שטעו לחשוב בני אדם) ורמב"ג משנה כאן וכאן את לשונו. כגון בסוף שרש 'חתה': "כמו שדמו הטועים"¹⁸, וכן תרגם בשרש 'עשה'; ראב"ע: "כי טעו רבים", ובמקור: כמא טן בעץ אלנאס (= מקצת בני אדם = בני אדם ידועים). ובשרש 'צבה' במקור: "וליס... כמא טן קום, פאפהם". ראב"ע: "וטעו בו רבים" (ולא תרגם 'פאפהם' שבמקור. עיין לקמן). ב"ג: "כמו שטעו בני אדם, והבן". וכיצא בו בשרש 'רבה' בסופו, ראב"ע: "וטעו בו רבים". רמב"ג: "כמו שדמו אנשים טועים".

ובשרש 'חזה' השמיט ב"ג בכלל את כל הביטוי, וכתב: "אך מחוז חפצם איננו מעקר זה". ואין זה כלשון המקור.

אבל אף ראב"ע שינה וכתב בסוף שרש 'יעט': "כאשר חשבו רבים". ו'חשב', כבר כולל שהוא טעות, ורגיל שימושו בכך. וב"ג מתרגם אף כאן שלא כלשון המקור: "לא יצא משרש זה"¹⁹.

ואני מעיר על שני ביטויים שגורים בפי חיוג' שהמתרגמים שניהם לא דקדקו בתרגומם.

א) ואללה אעלם. כשחיוג' מציע שתי אפשרויות בקביעת שרש ואינו יכול להכריע ביניהם, הוא מסיים: "ואללה אעלם", היינו: וה' יודע²⁰. כגון בעמ' 61 בתרגום ראב"ע: "והנה נתברר כי הו' במלה 'קום' וחבריו הוא עין הפעל והאלהים יודע האמת". במקור ליתא האמת. וב"ג השמיט וכתב: "הרי עדים נאמנים וראיות ברורות מוכיחות שהווי' ב'קום' [ו'שוב'] והדומה להם עיני הפעלים". תרגום ראב"ע קרוב ללשון המקור: "פהא אוצח אדלאל על אן אלווא פי קום ואצחאבה עין אלפעל ואללה אעלם".

כיצא בו השמיט ב"ג בסוף שרש 'חבה' וכן בשרש 'סבב'. וכן בסוף עמ' 40 של תרגום ב"ג: "ויתכן להיות נוח פעלול מן נח ינוח מנוחה מנוח", וכו'. ויש שהשמיטו שניהם מלתרגם, כגון בהקדמת הספר, בפרק על אותיות אהוי במבטא, ראב"ע עמ' 10: "ואת הנערים יודעתי (שמו"א כא, ג) הראוי הודעתי. ויתכן היות כל אלה לשונות משתנות וכלם נכונים". ב"ג עמ' 10: "וכבר נאמר ואת הנערים יודעתי ועקרו הודעתי ויתכן להיות כל אלה לשונות שונות [יש מי שאמר כזאת ויש מי שאמר כזאת, הוספת התרגום]". במקור עמ' 10: "וקד קיל באליה ואלהא (= וכבר אמרו ביד וה"א) ואת הנערים יודעתי ואלא צל הודעתי.

¹⁷ רגיל הרבה על לשונו של חיוג'. כגון בכתאב אלנתף לשמו"ב ח, יח ('לשונו' כרך מג עמ' 30), למל"א יז, כ; לישעיה יט, ג; ליחזקאל ז, יא. "כמא טן בעץ אללגויין", לירמיה מז, יט. — ר"י אבן תבון, 'הרקמה' עמ' צא, מתרגם: כאשר חשבו אנשים.

¹⁸ בתרגום ראב"ע הנדפס: "כאשר טעו בו אנשים", וצ"ל: טעו. בכ"י רומי: כאשר טעם!

¹⁹ על 'שרש' בלשון ב"ג, עיין לקמן.

²⁰ ועיין כתאב אלנתף לישעיה כח, ח. וכן 'הרקמה' עמ' שנד.

וימכן אן תכון גמיעה הדה לגאת מכתלפה ואללה אעלם!" (ועיין שרש 'ידע').

וכיוצא בו בסוף שרש 'אלה' לא תרגמו.

לצד שני תמצא בתרגום ב"ג בסוף שרש 'כתת': ואלהים יודע, וישנו במקור. אבל ראב"ע לא תרגם.

והנה ראב"ע תרגם שלש פעמים את הביטוי הזה, בלשון: וברוך ה' יודע.

(א) בעמ' 69: "ויתכן היות גיחות פיעלול רק (צריך לומר: מן) גח ינוח ומנוח, וברוך ה' יודע".

(ב) בשרש 'חבה': "וברוך ה' יודע".

(ג) בשרש 'סבב': "ויתכן, וברוך ה' יודע, שיהיה" וכו'.

'ברוך ה' יודע' הוא ביטוי שגור בספרות הרבנית²¹. לאחר משא ומתן בלי הכרעה, מסים הנושא והנותן: 'וברוך ה' יודע'. ונתפרש ללומדים, שהמחבר מברך את מי שידע להכריע לצד מן הצדדים, או לפשט ספק מן הספקות. מדברי ראב"ע מתברר שפירושו הוא אחר: ברוך ה' ה' יודע הכל, והוא יורה דעה להסיר הספק, והוא ביטוי קצר.

'ה' יודע' הוא אחד מתארי הקב"ה (כמו בערבית: אלעלים). ולא הובא במילונות ללשון העברית²². ועיין איגרתו של הרמב"ם לר' פנחס הדיין: "ה' יודע עד" (כמה פעמים).

והרמב"ם ב'אגרת תימן' מהדורת הלקין עמ' 84, במקור הערבי: "ואללה אעלם באלחק", ותרגמו אבן תבון ואבן חסדאי: והאל (והשם) הוא יודע האמת, אבל בתרגום נחום המערבי: וברוך ה' יודע! וב'אגרת קדוש השם' (השמד) בסופה, סוף המין הרביעי כתוב: "זו היא דעתי והשם יודע האמת" (קובץ מהדורת ליכטנברג ח"ב דף טו ע"ב. ובחמדה גנוזה דף יב ע"ב: "ודעת זו היא דעתי והשי"ת ויתעלה יודע האמת, יתרום ויתנשא". כנראה שבמקור היה כתוב: ואללה אעלם באלחק, כמו באגרת תימן). ובאגרתו לר' חסדאי הלוי (קובץ הנ"ל, כד ע"ד): "לא נוכל לדבר בשום דבר איך ידע הקב"ה ולפרש אם ידע דבר זה או לא ידע, שאם כן עמדנו על דעתו. וברוך ה' יודע בכל זה".

ובשני המובנים, בין שהכוונה לה' ובין לבני אדם, נמצא הביטוי ב'משנה כסף' (טירת כסף) לר"י כספי עמ' 7: "אבל ההמון יטעה לחשבם כפילוסופים מי שאין לו חלק כלל בפילוסופיא וברוך ה' יודע". אבל בעמ' 9: "ואמנם ברוך ה' יודע צפון לבי".

21 ובספר 'מאמר השכל' המיוחס בטעות לראב"ן, דף ג ע"א: וברוך ה' יודע האמת. ובספר 'המאור', סוף ר"ה, לפני ד"ה וזו שכתב.

22 ויש להעיר דרך אגב, על לשונו של ב"ג בעמ' 41: "אזכירם לו לבד בעזרת האל", ושתי תיבות האלה אינן לא במקור, ולא בתרגום ראב"ע.

ושם בסוף ההקדמה: "וזה החלי לארגם ולקבצם בעזרת ה'", לנכון כמו במקור: "וזהא חין אבתדי בתאליפהא אן שא אללה". ראב"ע השמיט כל זה. ואתה למד, שאין להקיא את התיבות האלה בתרגום ב"ג כאילו הן שלו — ואין הדבר כך.

וב'חובות הלבבות' שער הבחינה פרק א, במקור: ואללה אעלם ואחכם, ותרגם קאפח עמ' צח—ט: וה' היודע והחכם. בתרגום אבן תבון חסר הביטוי הזה.

ולבסוף בספר 'לבנת הספיר' על התורה, ירושלים תרעב, בפרשת ויגש דף ע סוף ע"ג: "וברוך יודע האמת". ובפרשת ויחי ע"ש ראש ע"ג: "וברוך יודע האמת והוא ית' יעמידנו על דרך האמת".

ואצל ר"י בן ג'אנח עוד, באלאצול שרש 'אב' עמ' 91: 'ואללה אעלם, וב'שרשים' תרגם בן תבון: "והבורא יודע האמת". ובשרש 'כנע', באלאצול: "ואללה אעלם". וב'שרשים': "והבורא יודע". לשון דומה, בסוף אות מ: "ואללה באלחק אעלם", ותרגם ב'שרשים' עמ' 278: "והבורא יודע האמת" (וכאן התרגום קרוב יותר למקור, מאשר הקודמים). ובסוף שרש 'עם', עמ' 532: "ואללה באלצחית אעלם", וב'שרשים' עמ' 574: "והאלהים יודע האמת".

ועיין עוד בסוף שרש 'סאן': "ואללה אעלם ואחכם", ותרגם ב'שרשים': "והשם יודע האמת"! ובכתב יד אחד ב'הרקמה' סוף שער א: שמענה ואתה דע לך, כלשון הכתוב באיוב ה, כז.

ואצל כותבי עברית עוד: "תגמולי הנפש" לר' הלל מוירונה, מהדורת סרמוניטה, תשמ"א, עמ' 197.

ועיין למשל ברמב"ן ב'שער הגמול', והועתק בחידושי הרמב"ן, הוצאת 'תבונה' ירושלים, ח"א לאחר מסכת תענית, דף מט ע"א מובאות שתי דעות בענין 'רשע וטוב לו', ומסיק הרמב"ן: "וברוך יודע האמת". ושם דף נ סוף ע"ב: "וברוך היודע דיין האמת ושופט הצדק".

כאן כבר ברור ש"ברוך היודע" הכונה לה'.

ולשון הרדב"ז בתשובה סוף סימן אלף כט: "והכי מסתבר לן וברוך יודע האמת". ובראש ספר 'כתר שם טוב' להריטב"א, על שם ועל משה רבינו — "ישאלתי מפי רבותי מפני מה הוצרך לך ומורי החסיד נ"ר ברוך היודע אם חטא במחשבה או בדבור" וכו'.

וב'קונטרס בדקדוק שפת עבר' מהדורת פוזנסקי עמ' 69: "והבורא יודע האמת", ובעמ' 14: "והבורא יודע" (ועיין 'לקוטי קדמוניות' לש' פינסקר, הערות עמ' 197 סוף ההערה בשולי העמוד: "והשם יתעלה יודע").

ובפירוש אזהרות רשב"ג לר' יצחק ב"ר טודרוס, JQR, VI, 704: "אבל באתי להודיע כוונת בעל השיר בזה וברוך יודע האמת", מרגליות, JQR, XVI, 619, לא הזכיר את הפרסום הקודם של גויבואר.

רב יהודה בן בלעם בספר 'הפעלים הנגזרים מן השמות', סוף ערך 'חמר' אמר: "ואללה אעלם". ותורגם שם על ידי המתרגם הקדום: "וברוך היודע", כמו שמתרגם ראב"ע.

דרך אגב, בביטוי "ואללה אעלם" שבפי חיוג' השתמש קראי אחד כדי להראות שחיוג' לא היה רבני. ב'חדשים גם ישנים' מס' 7 (הוספה לגרף-שפר חלק רביעי) עמ' 12—13 פרסם א"א הרכבי קטע מדברי קראי ובו מדבר על חכמי הלשון,

וכשהוא מדבר על חיוג' הוא אומר: "תם דכר אשיא מן אקואל אלרבאנין פי כתאב אלנתף וקאל פי אכר דלך וקיל פי אלמשנה ואללה אעלם ומן יכון פי הדה אלמרתבה פי אלעלם אן דלך כיף יכון גאהלה פי אלמשנה" ובתרגום של הרכבי: גם זכר איזה דברים ממאמרי הרבנים בכתאב אלנתף * ובסוף כתב: "ונאמר במשנה וה' יודע". ומי שנמצא במעלה כזאת בחכמה איך לא יודע מה שנמצא במשנה? לנכון העיר הרכבי שם, שהקראי טעה כנראה וחשב שכונת החיוג' וה' יודע אם נמצא זה במשנה.

ויש להוסיף ולהעיר, שהלשון "וקיל פי אלמשנה ואללה אעלם" אינו לשון כלל, ורצו לומר שהביא תחילה מה שאמרו במשנה ואח"כ אמר "ואללה אעלם" והוא הביטוי הרגיל בפיו של חיוג'. והקראי צירף (וזה השמיט הקראי) הכל יחד. אבל קשה לומר שהקראי טעה בהבנת הביטוי, שהרי הוא עצמו משתמש בו שורות אחדות לאחר מכן!

(ב) בהדגשת דבר שמצריך התבוננות, או הדגשת דבר שנאמר לאחר משא ומתן ובירור, אומר חיוג': פאפהם. כלומר והבן. ורגיל הרבה בספריו הדקדוקיים ובכתאב אלנתף. ואף בזה אין קביעות אצל המתרגמים, בין ללשון תרגומה, ובין לתרגומה בכלל. ובדרך כלל השמיט ראב"ע את תרגום התיבה.

כגון בשרש 'יבש': פאפהם תעלם אן שא אללה, ב"ג: "תבין ותדע בעזרת ה'". ראב"ע השמיט את כל המשפט. ובלשון הזה בתרגום ב"ג בשרש 'כפה'. במקור: "פאפהם" בלבד, וראב"ע השמיט. ובאותו לשון אף ב'כתאב אלנתקט' במהדורת גוט עמ' XIV ועמ' XV — ליתא בתרגום ראב"ע.

ובשרש 'מול': פאפהם, ב"ג: "תבין ותדע", ראב"ע השמיט.

וכן בשרש 'יעט' סופו: בתרגום ב"ג: והבן, ראב"ע השמיט.

ובהקדמת שרשי ל"ה: במקור: "שלמה אהיה כעוטיה, אליא לאם אל פעל", לא תרגמו שניהם, אלא ב"ג עמ' 61—62: "וכבר נמצאת מהם מלה אחת על העקר כמשפט שלמה אהיה כעטיה". ואף ראב"ע השמיט, בעמ' 101.

וכן בתרגום ראב"ע בעמ' 144 בהקדמת בעלי הכפל: "כל פועל עבר קל מן סבב וחביריו כאשר היה מבולע לא יהיה פא הפעל לעולם כי אם פתוח [במקור נוסף: 'ואפהם] ומצאתי" וכו'. וליתא אף בב"ג עמ' 99.

שם עמ' 146: "שהוא עלום העין [ובמקור נוסף: ואפהם], ומצאתי" וכו'. וליתא אף בב"ג סוף עמ' 100.

ובשרש 'ארר' ליתא בשניהם (אחרי 'ננארים').

וכן בשרש 'בלל', לפני 'וענין אחר' — ליתא לא בראב"ע ולא ב"ג.

ולבסוף בשרש 'אמר': בתרגום ב"ג: "סמכו על מה שיש בדעת, בין תדע". — במקור: "תקה באלפהם", "פאפהם" ²³. ב"ג תרגם את התיבה האחרונה.

* דברים אלה לא הגיעו אלינו עד עכשיו.

23 הדגשה כזאת (פאפהם) מצוייה הרבה אף בדברי ר"י בן ג'צאח, ור"י אבן תבון תרגם בתרגום תשובת רב שרירא (שטמ"ק לבבא קמא, ק', ע"ב): ודע זה.

ואולם בתרגום ראב"ע נאמר כאן: "האמינו בתנועת השומע", 'בתנועת' הוא ט"ס, וצ"ל: בתבונות, כמו בכ"י רומי (וכן תיקן מדעתו וילנסקי במהדורת 'הרקמה' לר"י בן ג'נאח עמ' תרכו לעמ' שפה). ולשון דומה לו אמר ראב"ע בספר שלו: ב'שפה ברורה' (לאחרונה, 'סיני', כרך שמיני עמ' נא): "ופעם יסמכו ואין להם למי יסמכו, רק ישענו על תבונת השומע, כמו²⁴ ושכורת ולא מיין" (ישעיה נא, כא).

ד.

"חסב" וחביריו. בלשונות שונים אומר חיוג' כשהוא רוצה לומר שאין הפירוש ודאי אצלו אלא אפשר. כגון מ'טן' = אטן, מ'כין' = וימכן אן יכון ועוד. ואחד משרש 'חסב'.

ובזה יש הפרש גדול בין תרגום ראב"ע לתרגום ר' משה בן ג'קטילה. חיוג' אומר פעמים הרבה ו"אחסב". וראב"ע מתרגם כמעט תמיד ואחשוב, אבל רמב"ג מתרגם משום מה: חשוב, בצווי, אף על פי שאין הלשון יפה! כגון בשרש 'פוש': ראב"ע: "ואחשוב כי השרש" וכו' (ואחסב דלך אלך). ב"ג: "וחשוב את זאת לפי" וכו'.

ובשרש 'נשה': "ואחשוב כי נשני אלהים אינו מזה השורש".

ב"ג: "וחשוב כי נשני" וכו' (במקור: ואחסב אן).

וכעין זה בשרש 'תוה': "ובמחשבתו כי ממנו תתאו לכם" וכו'.

ב"ג: "וחשוב מעקר זה תתאו לכם". במקור: "ואטן מנה תתאו לכם" וכו'.

אף כאן תרגם ב"ג בצווי, במקום גוף ראשון.

וכן בעמ' 149: "ובמחשבתו כי גם מדרך צוי מזה הענין מן בנין נפעל וזה הוא הדרך והמנהג לכן (=אבל) נאמר ידמו כאבן בקלות המם מקום שני ממין"

דומה לביטוי זה הוא: "פאעלמה". בתרגום ראב"ע לספר הניקוד של חיוג': "יזה (דבר) ברור". ובמקור, מהדורת נוט עמ' XIII: פאעלמה, ואסתען באללה = ודע אותו והשען על ה'. בכתאב אלנתף ליחזקאל יד, ג: פאפהם תעלם אן שא אללה. ובשרש 'חקה' מסיים חיוג': "פאעלמה", והשמיטו שני המתרגמים מלתרגמו. ור"י אבן תבון בתרגום 'הרקמה', מתרגם (כגון בסוף שער א, בעמ' צב, קי): "ואתה דע לך" (איוב ה, כז).

בתרגום תשובת רב שרירא (שטמ"ק לבבא קמא, ק', ע"ב): ודע זה.

ובהשגות דונש על רס"ג, הוא מסיים ברגיל כל השגה: "הבן", או: "הבן ולמוד". ולפעמים: "הבן בני", סוף סי' 8, 9; "הבן והתבונן", סי' 30, 32, 42; "שמע בני והתבונן" סי' 101; "למד והבן", סי' 39; "בינה בני", סי' 56.

ובהשגות דונש על מנחם, הוא מסיים ברגיל: "התבונן" ואחריו השלמה. ויש לו אף ביטויים אחרים: "והודה לאמת", "הזהר". וכיוצא בהם הרבה.

²⁴ בפירושו לשם אומר ראב"ע: "סמוך ותחסר מלת חמת או אף או רעות". ר"י בן ג'נאח במקומות הרבה ב'הרקמה', כגון עמ' צח, קיב ועוד, סבור שהת"ו הומרה מה"א. ועיין שם עוד בעמ' שצד.

וכו'. בכ"י רומי לנכון: "כי גם מדמן תדומי מזה המין ומבנין נפעל... בקלות המם נחזא (?)".

ב"ג עמ' 103: "וחשוב כי מדמן תדומי מעניין מין זה" וכו'. מקור: "ואחסב אן גם מדמן תדמי מן הדא אלצרב אן אלאנפעאל הדא הו אלוגה ואלקיאס אלא אנהם קד קאלוא ידמו כאבן בתכפיף אלמים" אלך (לענין — עיין שרש דום).

וכן בשרש 'צדה', ראב"ע: יתכן וכו'. ב"ג: וחשוב כו'. במקור: ואחסב. ויש שהשמיטו שניהם: ראב"ע עמ' 100: "וזה המין בלא תמורה". ב"ג עמ' 61: "נמצא מין זה חסר תמורה". ובמקור: "ואחסב הדא אלנוע גיר מעוץ" (עמ' 134). אבל בשרש 'ראה' מתרגם אף רמב"ג (עמ' 93): "ואחשוב כי נהגו בו כמנהג וישב ישמעאל (ירמיה מא, י) אלא שבחרו להניע היוד בפתח שתנועת הפתח קלה מחברותיה"²⁵.

ראב"ע: "ואחשוב כי רצו לנהוג בו כמנהג וישב ישמעאל, ויבך (בראשית כז, לח) רק²⁶ בחרו ביוד הפתח בעבור שהוא הקל בכל התנועות".

במקור: "ואטנהם דהבוא בה מדהב וישב ישמעאל אלך". ואין צריך לומר בשרש 'אכל'. ראב"ע: "והייתי מחשב כי הסנה איננו אכל פעל עבר ובא הכף קמוץ וכו' עד שמצאתי" וכו'.

רמ"ג: "והייתי סבור כי הסנה וכו' עד שהתבוננתי". וכו'. הכל בלשון מדבר משום שהעניין מוכיח כן.

במקור: "וקד כנת אטן אן והסנה אלך וכנת אחסב קמצות אל כאף אלך". אבל אף ראב"ע מתרגם לפעמים "ואחסב" בלשון אחר; וכן ר"מ בן ג'קטילה: שרש 'שעע': "ויתכן שהוא מן לשע או נשע". ב"ג: "על כן לא יתכן רק כמוהם מן לשע או מן נשע" וכו' (הלשון איננו ברור).

במקור: "ואחסב מן לשע או מן נשע".

וכן בשרש 'עלה': "ויתכן להיות בעלותך את הנרות העלה את נרותיה ענין אחר".

ב"ג: "וענין שני" (כתוב כאן בהחלט, בלי שום פקפוק!).

במקור: "ואחסב... מעני אכר" (כמו ראב"ע).

וכן בשרש 'חרה': "ויתכן היות ויחר עלי אפן, בעבור שהוא משונה מן ויחר אף ה' בנין נפעל".

במקור: "העצמות יחרו אנפעאל (= נפעל) ואחסב ויחר עלי אפן למכאלפתה ויחר אף ה'".

בתרגום ב"ג הלשון משובש: "פן יחרה אף ה'. אך ויחר עלי אפן פועל כבד

25 רגיל אצל חיוג' נימוק זה, בכל ספריו. רמב"ג מדויק יותר. במקור: אלא אנהם אחתרא אלך.

החרה יחרה ויחרה והפילו הלמד ונותר ויחר והיה ראוי להיות ויחר כמו ויפן זנב אל זנב מן הפנה" וכו'.

ובשרש 'אור': ראב"ע: "ואחשוב כי שרש אור העובר אור במשקל יכול" וכו'. כמו במקור: "ואחסב אן אצל אור אלמאצי אור עלי זנה יכול" אלף.

אבל ב"ג: "ודע כי הבקר אור להיות אור, שהוא פועל עובר" (אף כאן תרגם לשון ודאי, במקום הספק של חיוג).

ובשרש 'המה' כתב ראב"ע: "ואולי הומיה מיוחס למלת הומה"; ב"ג: וחשוב. במקור: "אחסב" (בלי וו)!

ובשרש 'ירא': "ואחסב", ותרגם ראב"ע: "אולי". ורמב"ג: "ויתכן". וכעין זה בשרש אחר: בסוף שרש 'קרה': במקור: "ואטן ותקרא אותו. כי יקרא קן צפור מן אלאצל אלאול אלא אז אלאף כתבת מוצע אלהא עלי אלעאדה". ראב"ע: "ויתכן להיות ותקרא אותו, כי יקרא קן צפור מהשורש הראשון רק נכתב באלף במקום הא כדרכם".

ר"מ בן ג'קטילה מטושטש כאן: "וכבר דברו עוד בענין זה בלשון אלף גלויה במוצא שפתים נאמר וקראהו אסון, כי יקרא קן צפור לפניך [שתים הנה קראותיך, מדוע קראנו אלה ותקרא אותם הנה הוא יוצא לקראתך] אך נחה האלף [לקראתך] להקל".

ובשרש 'ברה': ראב"ע: "והקרוב אלי ברו לכם איש", ב"ג: "אך ברו לכם איש מן עניין אחר ומעקר אחר". — ובמקור: "ואטן מן אצל אכר".

ויש שהשמיט ראב"ע מלתרגם, כגון ב'ספר הנקוד' עמ' 190: ואין להם רביעי. במקור: עמ' XIII: פמא אטן להא ראבעא (= ואינני סבור שיש להן רביעי).

ובסוף שרש 'חיה': ראב"ע: וכמדומה לי שהוא שורש אחר. בכ"י רומי: "והפעלים הם בכל המקרא ובדומה" — (וכדומה?) ב"ג: "ועל כן נכון שהוא מעקר אחר". במקור: "ומה אטנה אלא אצל אכר". ב"ג יותר קרוב למקור. וכיוצא בו בסוף שרש 'רכך': ראב"ע: "ויתכן שאיננו מזה השרש" (ספק). ב"ג: "לא יצא מעקר זה" (ודאי).

במקור: "פמא אטנה מן הדא אלאצל" (כמו ב"ג)²⁶. ומשרש 'קרב': ראב"ע (עמ' 106): והקרוב אלי. רמב"ג (עמ' 60 ד"ה אמר המחבר): ויתכן. במקור: ואלאקרב ענדי.

ואף משרש 'חסן' — הסכימו שניהם בלשון אחד אע"פ שאינו מדויק כל כך: שרש 'גלה': "ויחסן אן יכון מן הדא אלאצל והדא אלמעני גלותי את חרפת מצרים". ראב"ע: "ויתכן להיות מזה השורש וזה הענין גלותי" וכו'.

26 ואתה מוצא שב"אותיות הנוח", שרש 'צבה' הוא אומר: "ואחסב", ולאותו עניין הוא אומר ב'כתאב אלנתף', עמ' 26: "ימכן אן יכון צביה מתל צבאיה" = יתכן שיהא צביה כמו צבאיה!

וכן רמב"ג: "ויתכן להיות מעקר זה וענין זה גלותי" וכו'.
בדיוק היה צריך לומר: ונראה יפה שיהא וכו'.

ה.

והנני מביא כאן מקבילה של שני התרגומים שמוכיחה את דרכי המתרגמים, והעיקר, שנמצא מרויחים מונח חדש, שם הפעולה של 'חתך' שאיננו נמצא רשום בשום מקור, ומובנו: פסק, גזרה.

גזר, חצב, חתך, פסק, קטע, קצב, שרשים נרדפים הם; ומשמשים כאחת בין בהוראה היסודית ובין בהוראה מושאלת. וכשם שאתה גוזר דבר מדבר, כך אתה חוצבו, וחותרו ופוסקו, וקוטעו. וכשם שאתה חותך הלכה, כך אתה גוזר הלכה, ופוסק הלכה, וקוטע הלכה. ו"הלכה פסוקה" ברכות לא, ע"א — היא "הלכות קצובות" ירושלמי ברכות ראש פ"ה, ב"ב פ"י, ה"א. כיוצא בדבר השתמשו חכמי הלשון בימי הביניים כשביקשו לומר: תיבה פלונית היא מפורש פלוני, ובעיקר כשתרגמו את השרש 'שק' הערבי, אמרוהו בלשונות שהזכרנו.

גזר. כרגיל השתמשו בשרש הזה. כבר ר"י אבן תבון בכל תרגומיו. וכן למשל, ב"ג אותיות הנוח, עמ' 8: "וכשתגזור ממנו מן השרש פועל" וכו'. וערך 'גלה'. חצב. רגיל הרבה בספריו של רב אברהם ברבי חייא הנשיא. כגון 'הגיון הנפש', ג ע"א, וביספר העיבור' סוף השער השלישי, עמ' 39.

ובתרגום ב"ג לשרש 'ארר': "וברותי מכם הנחצב מצור ברור יתבררו". מליצה מקראית על פי ישעיה נא, א. ואינה שייכת לדברי חיוג', אלא תוספת היא על המקור. וכן עוד בעמ' 8 "וכמזהו אתה הצבת (תהלים עד, יז) הציבו משחית (ירמיה ה, כו) שהם יוצאים מעיקר ויתיצב (שמות לד, ה). וכמזהו אם לא ישים עליהם נוהם (ירמיה מט, כ) שהוא נחצב מן והבמות תישמנה (יחזקאל ו, ו) ²⁷ וכמזהו עוד בטרם אצרך בבטן (ירמיה א, ד) שהוא מן יצר יצרתי (ישעיה מג, כא)". הנך רואה שתורגמה אותה תיבה (משחק) בשלשה אופנים!

ואף ראב"ע שברגיל הוא מתרגם: "שהוא מן, שהם מן", מצאנוהו אומר בפירושו לבראשית ב, ח: "וגם יתכן להיות כן (האדם בהא הידוע) בעבור שהוא שם נחצב מהאדמה".

והנה 'גזר' משמש אף בהוראת 'החלטה'. ומצוי בכל תרגומיו של ר"י אבן תבון;

27 כאן פירש את הדבר דרך ודאי, אבל ב'כתאב אלנתף', שנכתב לאחר ספריו הדקדורי קיים, הוא אומר בפסוק זה: "קיל אנה מן אשם... ומתלה ונשים עד נופח מן הדא אלאצל איצא. וקד ימכן אנ יכוון ישים ונשים מן אצל אכר סאלם" אלה. ובעברית: אמרו שהוא (ישים) מן השרש 'אשם'... ודומה לו ונשים עד נופח (במדבר כא, ל) מן השרש הזה. ואפשר שיהא 'ישים' ו'נשים' מן שרש אחר שלם, וכו'. ואף ב"אותיות הנוח" בשרש 'אשם' אמר חיוג': יתכן.

וראב"ע ב'שפה ברורה' דף כג, עמ' ב, מביא: "ויאמר ר' משה (בן ג'קטילה) שהמלה מגזרת האשם שומרון (הושע יד, א) והאלף מבוטע בדגשות השין, ואיננו רחוק". ולא הזכיר את חיוג'. אלא שזו דרכו של ראב"ע בכל ספריו.

וכן בספרי רב אברהם ב"ר חייא הנשיא, בכל ספריו. ומצאנו לו שהשתמש לעניין זה אף בשרש 'חתם'. כגון ב'צורת הארץ' דף כד, ע"א: "ומפני זה אנו מעמידים הדבר בספקא וכו' ואין לנו לגזור ולחתום על אחת משתי דעות האלה" וכו'. וב'הגיון הנפש' ראש העמוד הרביעי, דף לא, ע"א: "והם הנחתמים להעשות בצאתם מפיו יתברך שמו וגזרותיו אשר הוא מזהיר בהם את הרשעים אינם יוצאים מפיו כדבר החלט גזור וחתום כי אם על תנאי".

נראה לומר שהשימוש בנרדפים 'גזר—חתם' הוא על פי הערבית: 'קטע—חתם', שאתה מוצאן אף בפי חיוג'. ראה לקמן בסמוך.

והנה מצאנו לו לרב שמואל הנגיד שהשתמש בשרש 'חתך' לעניין מה שברגיל אומרים 'נגזר', 'נחצב'. בשיר ב'בן תהלים' מתחיל: "קראתו רב ישעיה ושם כזה יחתך ממריבה", ומכאן אתה בא לשימוש בשרש הזה לעניין החלטה. והנני מקביל את שני התרגומים לעניין הזה:

ראב"ע עמ' 106:

אמר מחבר הספר. כן אומר כי והנה (ויקרא ד, ו), וזה שבע פעמים (שם טז, יד), ומה מי הנדה (במדבר יט, כא) פועל כבד ובזין הדגוש אות מבולע הוא פא הפועל והקרוב אלי שיהיה האות נון כמנהג אלה הפעלים שהזכרתי וההא למד הפועל. ואמרתי הקרוב אלי שהאות המבולע נון כלא תפך (ד"ה ב יב, ז), ודעת שלימה. כי לא מצאנו במקרא מלה מזה הענין שתורה על ראש הפועל אם הוא נון או אות אחר כי לא היה חפץ המקרא לבאר הלשון לכן הקרוב במנהג היות שרשו והנהגה וכו'.

ר"מ בן ג'קטילה עמ' 66:

אמר המחבר, וכמו אלה, הזה יזה שבע פעמים ומוזה מי הנדה פועל כבד בזיין הדגושה אות נבלעת היא פה הפועל. ויתכן להיותה נון כשתלמוד מאלה הפעלים שהזכרתי וההא למד הפועל. אבל אמרתי יתכן ולא גזרתי בודאי שהיא נון ולא אות אחרת לפי שלא נמצא במה שיש בידינו מן המקרא ממנו מלה שנראתה בה פא הפועל כמו אלה הראשונים להוכיח עליו אם הנבלע הוא הנון או זולתה ועל כן אמרתי יתכן שיהיה עקרם יזה מזה וכו'.

כמו שאנו רואים יש שינויים בין שני התרגומים בין בהצעת הדברים ובין בתרגום הלשון, רמב"ג אומר: "ויתכן להיותה וכו' אמרתי יתכן" וכו', וראב"ע: "והקרוב אלי; ואמרתי והקרוב אלי" וכו'. וכמות שנראה, לשונו של ראב"ע קרוב יותר למקור.

וכאן אני רוצה להעיר קודם על דבר תמוה בלשון ראב"ע: "ואמרתי הקרוב אלי שהאות המבולע נון כלא תתך", וציין המהדיר דה"ב. אבל מה פירושו של דבר, ומה מקומו כאן? אמנם שרש תתך הוא נתך, אבל מה כוחו יפה יותר

מהפעלים הקודמים (נטה, נכה, נצב, נסה) שאליהם מבקש חיוג' לדמות את 'הזה', להוכיח ששרשו נון?

אין ספק שזנודמנה טעות סופר לפני המהדיר וזו הטעתה אותו לציין את ציונו. ומה צריך לומר? במקום: כלא תתך, צריך לומר: בלא תתוך. ומתוקן הוא בכ"י רומי, כלומר: בלי גזרה, בלי לקבוע בודאות, והמשכו: ודעת שלימה, ולשונו של רמב"ג: ולא גזרתי. ואמנם במקור הערבי הכול מבואר, ונתברר תיקונו.

וזה לשונו:

קאל ואצע אלכתאב וכלך והזה מן השמן באצבעו, יזה שבע פעמים, ומזה מי הנדה פעל תקיל ופי אלואי אלשדידה חרף מנדגם הו פא אלפעל ואלאקרב אן יכון נונא קיאסא עלי הדה אלפאעאל איתי שרחת ואלהא לאם אלפעל. ואנמא קלת ואלאקרב אן יכון דלך אחרף נונא מן גיר קטע ולא חתם לאנה יתפק אן יאתי פי מא בין אידינא מן אוצאף אלמקרא כלמה ואחדה תדל עלי אול אצלה אן כאן נונא או גירהא מן אחרוף אד למ יכן אלגרץ פי חכאית אלמקרא תתקיף אללגה ותחדידהא. ואקרב אליקיאסאת פיהא אן יכון אצלהא הנוה אלך.

ובתרגום חדש: אמר מחבר הספר וכך והזה מן השמן באצבעו, יזה שבע פעמים ומזה מי הנדה, פועל כבד ובזין הדגושה אות נבלעת הוא פא הפעל. והקרוב שתהא (האות) נון היקש לפעלים האלה אשר פירשתי, וההא למד הפעל. ואמרתי והקרוב שתהא זו האות נון, בלי גזרה וכלי הכרח שיוזמן שיבוא במה שיש לפנינו מתאורי המקרא, דבור אחד שיוכיח על ראש שרשו, אם הוא נון או זולתה מן האותיות, כי אין בדברי המקרא לעמוד על הלשון והגדרתה. והקרוב מן ההיקשות שיהא שרשה הנזה וכו'.

אנו רואים שתרגומו של ראב"ע קרוב יותר למקור מתרגומו של ב"ג. וממנו אנו למדים שראב"ע דקדק וכתב: חתוך (לא 'תתך') משום שכך כתוב במקור. אלא שהרווחנו עוד דבר: ראב"ע מתרגם את סוף דברי חיוג': כי לא היה חפץ המקרא לבאר הלשון, והוא תמצית מדברי המחבר, כמות שראינו. והרעיון הזה שאין במקרא כל אוצר הלשון העברית נמצא כבר אצל רס"ג בהקדמתו לפתרון שבעים מלים, שבו הוא מתוכח עם הקראים שאומרים שלשון המשנה היא לשון חדשה לגמרי, ורס"ג אומר שהרבה מלשונות המשנה עתיקים הם, וזמנם עוד מימי המקרא, ומה שאינם נמצאים במקרא, הטעם הוא שהמקרא אינו אוצר הלשון אלא דברים כתובים לעניינם מצות וחקים ותוכחות וספורים וכו'.

וכלשון הזה אמר אף בשרש 'אלה': "ומעני אכר פי אלאצל עלי אלמכאן לא עלי אלקטע ולא לתם אלי כבתולה חגורת שק אצלה אליי. ואנמא קלת עלי אלמכאן לאני למ אגד פי הדא אלמעני גיר אלי כבתולה אלדי הו אמר. וקד כנת אעלמתך אן אלאואמר יתסאוי לפטהא פי אלנועין אעני אלנוע אללין אלפא ואלנוע אללין אללאם. פקד ימכן אן יכון אלי כבתולה נאקץ אלפא. ואללה אעלם".

ותרגם ב"ג (עמ' 69): "וענין אחר בעקר זה לפי מה שיתכן להיות ולא בגזור אומר אלי כבתולה חגורת שק (יואל א, ח), עקרו להיות אליי. אך אמרתי יתכן ולא גזרתי בודאי לפי שלא מצאתי בענין זה זולת אלי כבתולה שהוא צוי [לנקבה מן הפועל הקל, (זוהי תוספת בתרגום הזה)] על כן יש גם לומר כי הפועל העובר ממנו יאל [ויצא על משקל רדי מן ירד שבי מן ישב]."
הסיום אינו בחיג' ובקיצור שם: ואפשר שיהא אלי כבתולה חסר הפא (הפועל), וה' יודע.

וראב"ע עמ' 109 תרגם: "וענין אחר בשורש הזה ואינו על דעת שלימה. אלי כבתולה חגורת שק, שרשו אליי. ולא אדע אם הוא ממין עלומי הלמד או ממין עלומי הפא, כי כמו הודעתך כי בצוים בשני המינים ישתוו, ולא מצאתי במקרא כי אם אלי כבתולה לבדו".

הצד השווה שבשני התרגומים שלא תרגמו בדיוק, ושניהם אף השמיטו את הסיום ואללה אעלם = וה' יודע!

ועדות על נוסח חיג' יש באלאצול של רב יונה בן ג'נאח שרש 'אלה'; עד 'ואללה אעלם' מלה במלה²⁸ ומוסיף: "הדא קולה נצא, והו יריד בקולה 'פקד' ימכן אן יכון אלי כבתולה נאקץ אלפא' אן יכון מן [יאל] עלי זנה צאי מן יצא ורדי מן ירד. ואמא אנא פאקול קאטעא חאתמא אן אלי כבתולה מן הדא אלאצל בלא שך אלך".

ותרגם אבן תבון כמעט בדיוק גמור:

"וענין אחר בשרש הזה על האפשר ולא על הגזור אלי כבתולה חגורת שק, עקרו אליי. ואמרתי על האפשר, מפני שלא מצאתי בענין הזה בלתי אלי כבתולה שהוא צווי, וכבר הודעתך כי הצווים שוים בלשונותם בשני המינים רצוני לומר המין שהוא רפה הפא והמין שהוא רפה הלמד. ואפשר שיהיה אלי כבתולה חסר הפא [להיות מן יאל ע"מ צאי מן יצא ורדי מן ירד]²⁹.

הקפתי את הסוף משום שאלה אינם דברי חיג' אלא סיפור דברי בן ג'נאח בפירוש דברי חיג'. וצריך לתרגם: זה דברו בלשוננו. והוא רצה לומר באמרו "ואיפשר שיהיה אלי כבתולה חסר הפא" שיהיה מן [אלי] על משקל צאי מן יצא ורדי מן ירד" וא"ג ממשיך: "אבל אני אומר, גזור וחותם, כי אלי בתולה מהשרש הזה [רצוני לומר 'אלה', זוהי תוספת ביאור בתרגום!] בלי ספק" וכו'.

ואתה למד, דרך אגב, שר"י אבן תבון כאן הוא מתרגם בדיוק: גזור וחותם, ולמעלה לא תרגם אלא "ולא על הגזור". ודאי אין כאן נוסח אחר, אלא דרך תרגום של ר"י א"ת הוא.

ולשון אבן תבון בתרגום 'הרקמה' עמ' נח—נט: "מן הצווי מה שאינו גזירה גמורה וחתימה" (וחתומה); "ואם יהיה לשונו לשון חתימה וגזר דין על מה שהוא

28 בתוספת תיבה אחת: [קד] יתסאוי.

29 ומכאן אתה למד מהיכן הגיעה התוספת בתרגום ב"ג.

נוהג בלשון". במקור: גזמא חתמה; חתמה גזמא. ולשון דומה בפירושו רב יהודה בן בלעם להושע יג, יד (JQR, מהדורא חדשה, כרך 15 עמ' 215): "ואמא קטבך והו פי מעני אלחתם ואלגום והו אסם, מתל פעלך בקרב שנים חייהו (חבוקק ג, ב)".

ו.

שרש ועיקר. ברגיל מתרגם ראב"ע 'אצל' הערבי ב'שרש', ורב משה בן ג'קטילה ב'עיקר'³⁰. אף במקומות שהיינו מתרגמים בלשון אחר, כגון 'משפט' וכיוצא בו. אלא שיש שינויים בתרגומיהם, כאן מתרגם זה כדרכו וחבירו משנה, וכאן זה כדרכו וחבירו משנה.

כגון בשרש 'ארר', ראב"ע: "השרש להדגש, שרש הריש להדגש", וב"ג: "הריש ראוי להדגש, ראוי להדגש". וכן בשרש 'צוד' ובשרש 'מרה'.

בשרש 'בזו', ראב"ע: "שרשם להדגיש", ב"ג: "עיקרו להדגש". וכן בהרבה מקומות, כגון בשרש 'הלל', 'חנן', 'חרר', 'חתת', 'מרר', 'צרר', 'חכך', 'שדד' ו'שרר'. ובשרש 'חצץ'—ראב"ע: 'שרש', וב"ג: והיה משפטה להדגש. וכיוצא בו בשרש 'זיד', ובשרש 'רבב'. ולהיפך בשרש 'חצה'. ראב"ע: "היה ראוי להיות" וב"ג: עקרו וכו'.

ובשרש חנן: אלוגה (במקור). ראב"ע: "היה ראוי להדגש", ב"ג: "היה משפטו"³¹ להיות ובשרש חיה. השתמש ראב"ע ב'עקר' במקום 'שרש' הרגיל אצלו.

וכיוצא בו: "וקד יגעל", (שרש חצץ), ראב"ע: "ויש מי שיפרש", ב"ג: "ויתכן להיות". וה'מפרשים' נזכרים בתרגום ראב"ע עוד, בשרש 'גמה': "יגמא ארץ ידמה באחד מן הפירושים ואם היה באלף": במקור: "לעל יגמא ארץ מנה בוגה מן אלוגה ואן כאן באלף". ב"ג: ואולי יצא מעקר זה ברעש ורגו יגמא ארץ ואע"פ שנכתב באלף. שני המתרגמים גם יחד לא דקדקו בתיבות ומסרו את העיקר (ועיין הערה 2 בשרש 'גמה', לקמן).

ו'עיקר' אצל ראב"ע: עמ' 1 שו' 11: עיקר חפצי. ועמ' 7: העיקר. עמ' 61: מעקר הלשון. שרש 'לוט': והעיקר.

ובעמ' 14: "והנה כל מה שהזכרתי עד עתה עיקר לכל מה שאני עתיד לפרש בפעלים בעלי הנוח".

במקור: "פפי מא אגתלבתה מן אלכלם ואתית בה מן אסבאב חרוף אללין מא

30 על 'שרש' ו'עיקר' אצל בן ג'קטילה, עיין 'קריית ספר', שנה נא עמ' 688—689 (ובשרש 'בוש' מתרגם ב"ג: "לעקום ושרשם"; בעמ' 102: "קן שרשו קנן". אבל בשאר המקומות—כרגיל). ועיין תרגום ב"ג עמ' 6: "מפני שיהיו מוספים על עיקרי המלים ולא יהיו משרשיהם". ואתה למד שבאכער בספר ר"א בן עזרא המדקדק, הפריז על המדה כשאמר (המקור הגרמני עמ' 6 הע' 21, התרגום העברי עמ' 9 הע' 2) שראב"ע מתרגם תמיד 'שרש' וב"ג תמיד עיקר. דרך אגב, בתרגום העברי כתוב פעמים הרבה: ר"י ג'קטיליא, וצריך לומר כמובן: ר"מ ג'קטילה.

31 על 'משפט' בלשון ב"ג, עיין 'קריית ספר' הנ"ל עמ' 692—693.

ארגו לאנתפאע בלדך פי מא אסתקבלה מן שרח אלאפעאל דואת חרוף אללין אן שא אללה".

ב"ג: "וכל מה שהבאתי מן הראיות וכן סתתי מן הדברים. ואגרת מעניני אותיות סתר ומשך מה שאני מיחל להועיל בו במה שאני עתיד להזכיר מן הפעלים שיש בהם אחת מאותיות אלה עיקר בעזרת ה'".

והרחיק מלשון המקור.

ובשאר ספרי ראב"ע:

כגון בפירושו לקהלת יא, ב: תן חלק לשבעה: "עיקר שבעה במקרא מה שאמר בעל ספר יצירה, והיכל הקדש מכוון באמצע".

ושם עוד, לז, כו; "ודע כי האותיות מתחלקים לשני חלקים חצים משרתים פעמים ופעמים הם עיקרים, והמשרתים כשתילי א"ב המו"ן והשאר עיקרים" וכו' אבל תכף אחר זה הוא אומר: ת"ו השרש, במובן הרגיל³².

וב'צחות' דף כה א: אות ט: "אות ט' לעולם עיקר". ורגיל הרבה בספר זה. וכמובן אף 'שרש'.

וב'מאזנים' דף ק, ע"א: "דע כי עיקר התנועות שלשה". מא ע"א: "ויש שהוא עיקרו בתחלת ענין ידוע ויקראו בו אחר שהוא קרוב ממנו כמו ערב שעיקרו המלה מן ויתערבו בגוים וכו' גם כן נעשה מכל מלה שתהיה מענין אחד שיהיה עקרו אחד". מא ע"ב: "והסתכל בשם הפועל אז יתברר לך שרשו ועיקרו וכו'. וכן תמצא העיקר בקשת מלה ולעמשא תמרו וכו'. ועוד תוכל דעת העיקר מלשון פועל יחיד זכר".

דף מב ע"א: "כי הזכר יתר עקר מן הנקבה".

ודף נו ע"א: "עקר כל דבר הוא פועל".

וב'שפה ברורה' מהדורת ליפמאן דף ה ע"א: "והדורו' הבאים שמו כל דרש עיקר ושרש!".

ז.

והשוואות אחרות בין שני המתרגמים:

"ואחר שהקדמתי הכלל ופירשתי אותם באר היטב אחל לחבר הפועלים אחד

אחד" תרגום ראב"ע עמ' 69. ב"ג עמ' 41: "כל אחד ואחד בפני עצמו" (במקור: ואחדא ואחדא).

ובסוף ההקדמה לשרשי לה (עמ' 106): "ואחר שהשלמתי לדבר, אחל לחבר

32 ודברי ראב"ע בקהלת על האותיות העיקריות — דומים מאד לדברי השגות דונש על רס"ג עמ' 2 סי' 6: "ועוד אמר ר' סעדיה זצ"ל לעינין כ"ב אותיות שהן עיקר לכל לשון הקדש" (ראב"ע חיבר את 'שפת יתר' כדי להשיב על השגות דונש, כידוע). ואמר דונש עוד: "עיקר המלה", סי' 101 = "יסוד המלה", שם.

ואף ר"י אבן תבון אומר "עיקר ושרש" כאחת. כגון בתרגום 'השרשים' של א"ג שרש 'אשל': במקור: "אצל מא", ובתרגום: "עקר מן העקרים ושרש מן השרשים". וכן אף ר"א ב"ר חייא, ב'הגיון הנפש' דף ג סוף ע"א: "על עיקר הדבר ושרש יצירתו".

הפעלים ראשון ראשון כסדר". ב"ג: "ואגרם כאחד" (במקור: ותנטימהא אולא באולא).

ובסוף הקדמתו לאותיות הכפל: "ואחר שהזכרתי דרכי אלה הפעלים אחר כלל הפעלים שהם לכפל ראשון ראשון" (וכן במקור: אולא באולא), אבל ב"ג הרחיב (עמ' 106): "ואחר כל אלה היסודות אשר יסדתי, והשרשים אשר השרשתי, והכללות אשר כללתי. והפרטות אשר פרטתי אאגור כל פעלי הפעל אחד אל אחד, ומה' העזר!".

ח.

מליצות ראב"ע וב"ג.

'כט' ו'לפט' מתורגמות על ידי ראב"ע "מכתב" ו"מבטא". כך הוא בדרך כלל, וישנם אף יוצאים מן הכלל הזה. וב"ג משנה את דרכיו (בהשוואה מכאן ואילך, הובאו תחילה דברי ראב"ע בסתם ולאחר מכן דברי ב"ג).

הגות הלשון. הקדמה עמ' 15: "אמר אל אלוה (איוב י, ב) ואכל פתי לבדי (שם לא, יז) הו נופלת מהמכתב והוא עומד במבטא". ב"ג: "הו אע"פ³³ שנפלה מן המכתב קיימת בהגות הלשון".

במקור: "אלואו סאקטה מן אלכט תאבטה פי אללפט"³³.

שרש אבה: "ופעמים יפול מהם מהמכתב להשנים על המבטא".

ב"ג: "ופעמים שנופלת מן הכתב כי היא קיימת בהגות הלשון".

במקור: "ורבמא אסקט מן אלכט ותכאלא עלי אללפט"³⁴.

ובראש שרש 'אכל', כתב ב"ג במליצה: "תהפך גם זאת האלף בפועל העתיד לוו נחה במקרא ותשאר אלף במכתב אבל יוצאה בהגות הלשון ומונע אשר לפניה בחלם"³⁵.

ראב"ע: "נהפך זה האלף בעתיד לוו נעלם והונע מה שיש לפניו בחולם".

במקור: "תקלב הדה אלאף פי אלמסתקבל ואוא לינה מחרכא מא קבלהא באלחלם" (ראב"ע בדיוק, כמו במקור).

אבל אף לשון אחר:

שרש 'רא': "אך יראו את ד' קדושי (תהלים לד, י) האלף נופל מהמבטא להיותו קל והוא כתוב כי הוא שרש" וכי'.

33 במקור אין תיבה מקבילה ל"אע"פ", וכן לא בראב"ע.

34 "אללפט" תורגם בראש שרש 'אכל' על ידי ב"ג: "כמו שהוא בדבר". וראב"ע: "כמו שהוא במבואר" (2).

35 "כתב", "מכתב", מתחלף אצל ב"ג בתרגום "לפט". ראב"ע — בדרך כלל "מהמכתב". ויש להעיר על טעות סופר בתרגום ראב"ע בראש שרש 'אכל': "וגם נפל האלף והו מהמבטא ואכל פתי לבדי". וצריך לומר: מהמכתב, וכן ראינו אף בהקדמה, עמ' 15: "האלף והו", ליתא לא במקור ולא בב"ג! ובעמ' 7 מתרגם ב"ג: "נשמעים במקראם", וראב"ע: "וישענו שהם נמצאים במבטא".

ב"ג: "האלף נופלת מן המקרא³⁶ והיא קיימת במכתב על העיקר" וכו'.
מקור: "ואמא יראו את ה' קדושו פאלאלף סאקטה מן אללפט ואתכפאפא
תאבתה פי אלכט לאנהא אלאצל".

לשון אחר אצל רמב"ג: מוצא שפתיים, מליצה שלו וליתא במקור!
בשרש 'קרה': "והשרש בענין הזה באלף ונהג בו כמנהג בעלי האלף כמו וקראהו
אסון" וכו'.

ב"ג: "וכבר דברו עוד בענין הזה בלשון אלף גלוייה במוצא שפתיים
נאמר וקראהו אסון" וכו'.

במקור: "וקד גרי תצריף הדא אלאצל פי הדא אלמעני באלף ודהבוא פי
אסתעמאלה מדהבהא פקיל וקראהו אסון".
לשון אחר אצל ב"ג: דבור הלשון.

עמ' 6: "כמו אלף הכתוב בוקאם שאון, רפא נא לה שהיא נחה ונסתרת ואינה
יוצאה בדבור הלשון" (נו"א: באחד ממוצאי הדבר). ועיין לקמן משרש
'אפה'.

ראב"ע: "שהוא נח נעלם ואינו נראה", וכן במקור: "אלתי הי סאכנה
כפיה גיר טאהרה".

שרש אחז (ראב"ע): "ובא נפעל בהעלם האלף והתהפכו לוו נעלם במבטא".

ב"ג: "וגם לשון נפעל מעקר זה נחה האלף ממנו ונהפכה לו נסתר בדבור
הלשון". במקור: "פי אללפט".

ובשרש 'בוש': ב"ג: "קרובים זה לזה גם בדבור הלשון". ראב"ע: "ודברו בהם
שניהם בעבור היותם קרובים במבטא והענין אחד".

ובמקור: "ואנמא קילא מעא לאן לפטהא מתקארב ומענאהא מתפק".

ובלשון ב"ג לעצמו: סוף שרש 'אסר': ראב"ע: "ובאו מהם שבעה במספר כשורש
לאדוניהם למלך מצרים ואדני האדנים" וכו'.

ב"ג: "וכבר נמצאו מהם שבעה שיוצאת אלף בהם בדבור הלשון" וכו'.
מקור "וקד גאת מנהא שבעה באלעדד בתחריך אלאלף עלי אלאצל לאדניהם".
דבור הלשון עמ' 11. ושרש 'אהל'.

36 "מקרא" אצל ב"ג, אף בשרש 'אזר': "וכבר הפילו האלף הזאת מן הכתב והמקרא יחד".
ראב"ע: "מן המבטא והכתב".

לעניינים כאלה אומר מנחם, מחברת הה"א, עמ' 70 סוף עמודה א: "ושני אנשים
שרי גדודים היו בן שאול (שמו"ב ד, ב) היה ראוי להכתב לבן שאול, אבל
יוצא בלשון, ואין גריעתו גריעה".

וראב"ע בראש ספר 'שפה ברורה' אמר: "כי יאחזו העברים בדרך קצרה ויסמכו על
דעת השומע". וכיוצא בו בספר 'צחות', דף יח, ע"א: "ויש מקומות שיחסר ה"א התמה,
כמו יכרו עלי חברים (איוב מ, ל ובפירוש ראב"ע לשם), אתה עתה תעשה מלוכה
(מל"א כא, ז). ויתכן שיאמר זה מרמז ובתנועת המדבר להורות על התימה".
ר"א ב"ר חייא הנשיא בראש ספר 'הגיון הנפש' דף ב, ע"ב—ג, ע"א אומר: "ומלת
בוהו מתפרדת על הטעם הזה לשני ענינים מפני שהיא בנויה למשמע הלשון
מן שתי אותיות או מן שתי מלים, האחד בו והשני הו' וכו' עיין שם עוד הרבה.

מדבר עמ' 12 (שורה 6 למעלה).
 וקודם לכן (באותו שרש): "כשבאו אותיות אלה עליהם תנוח אלף לעולם ותחסר במוצאי הלשון", ואינו במקור וראב"ע:
 ראב"ע: "בהכנס אחד מאלה הארבעה אותיות על האלף תעלם".
 וכן במקור: "אדא דכלת הדה אלארבעה אחרף עלי אלאלף אלאנוהא".
 מוצא הלשון (אצל ב"ג): עמ' 13: "מוצא הלשון".
 שרש 'קוא': "הפילו מוצא האלף מן הלשון אע"פ שהוא כתוב".
 ועמ' 69; ושרש 'מסה' ("מוצא בלשון ארמי").
 ולשון סתם, בלי "דבור" ו"מוצא" בשרש 'אמר':
 ראב"ע: "אמר קהלת על הענין ועזבו המבטא ואמרה קהלת על המבטא ועזבו הענין". וכן במקור: "אמר קהלת עלי אלמעני ותרך אללפט אמרה קהלת עלי אללפט ותרך אלמעני".
 ב"ג: "אמר קהלת לפי הענין והניח הלשון לפי שקהלת לשון נקבה [כמו יושבת שופכת, הוספת ב"ג] ונאמר אמרה קהלת לפי הלשון והניח הענין".
 וכן ב'שפה ברורה' ('סיני' כרך 8 עמ' נא), בשם "אמרו חכמים" (ולא כמו שיש אומרים שחסרה תיבת נפש).
 שרש 'אפה': ראב"ע: "ונהפך לוו במבטא, רק³⁷ במכתב פעם יכתב [אלף] ופעם וו".
 ב"ג: "והפכוה לוו במוצא דבר ומשמע און אך היא כתובה אלף פעם ופעם וו".
 במקור: "וקלבהא ואוא פי אללפט ואמא אלכט פתכתב ואוא מרה ואלפא מרה".
 ובצירוף דבר הלשון:
 שרש 'אשה', ראב"ע: "היוד פא הפעל ונפל מהמכתב להשענם על המבטא".
 ב"ג: "ויש כשיחסירוה מן הכתב בטוחים על מה שהיא מצואה בדבר הלשון ומשמע האון" (וכן בשרש 'אבה': "בדבור הלשון למשמע האון = ומשמע האון). במקור אף כאן: "אללפט".
 ובלשון הזה כתב אף בשרש 'נשה' עמ' 87: "ואע"פ שנכתב בסמך ובהא (נסה) לפי מדבר הלשון ומשמע האון. לפי שנהגו לכתוב הא במקום אלף" וכו' (וכלשון הזה אף בשרש 'דבר').
 ראב"ע: "ויתכן היות נסה עלינו (תהלים ד, ז) כמוהם, ונכתב בסמך בעבור המבטא ובהא על מנהגם להחליף³⁸ ההא באלף" וכו'.
 במקור: "וימכן אן יכון נסה עלינו אור פניך ה' מן הדא וכתב בשין עלי אללפט ובהא על עאדתהם אן יכתבוא הא מוצע אלף" אלף.

37 עיין לעיל בסעיף "רק".

38 לפי המקור צ"ל: שיכתבו. וכן ב"ג.

ולהפך: משמע האזן ומדבר הלשון — שרש 'מלה, עמ' 85.
 ובלשון ב"ג בתוספתו, בהקדמת החלק השלישי עמ' 60: "והפילו למד הפעל
 והביאו תמורה תחתיה הנח הנסתר שאחרי היוד הכתובה והיא יוד נחה במשמע
 האזן ודבור הלשון, כמו שזכרתי בפעלים אשר לפני אלה".
 בראב"ע עמ' 99: "הפילו למד הפועל ושמו תמורתה הנח הנעלם שהיא אחרי
 יוד העתיד להשלים הבנין כאשר זכרתי בפעלים עלומי העין".
 ובמקור: "ואסקטוא לאם אלפעל ועוצוא מנהא אלסאכן אללין אלדי בעד יא
 אלאסקבאל תכמילא לבניה אלפעל כמו דכרת פי אלאפעאל אללינה אלעין".
 תרגום ראב"ע הוא מדויק, ולשון ב"ג היא לשונו שלו. עכ"פ הוא השתמש כאן
 במשמע האזן ודבור הלשון!
 ויש שהחליקו לשונם, כגון בהקדמה ל'בעלי הכפל'.
 ראב"ע עמ' 150: "ונשממו שרשו ונשממו נשמה שרשו נשממה וזה המנהג
 (ידיקר³⁹ על הלשון, רק³⁷ אמרו מלת נפעלה באות אחד כמו רחבה ונסבה
 ונבלה שם שפתם" וכו'.
 ב"ג עמ' 104: "ונשממו עקרו ונשממו, נשמה עקרו נשממה... זהו הדרך הנכון
 ומשפט האמת בכולם, אבל יש כשיאמרו לשון נפעל חסר אות מן הפועל
 כמו ורחבה ונסבה למעלה" וכו'.
 במקור: "ונשממו... אצלה ונשממו נשמה... אצלה נשממה היא הו אלוה
 אלצחית ואלקיאס אלחק אלא אנהם רבמא קאלוא אנפעלת עלי לפט
 אנפעל אעני במתל ואחד ורחבה ונסבה" אלה.
 כאן שניהם לא תרגמו במדויק וצריך לומר: זהו הפן הנכון וההיקש האמיתי,
 אלא לפעמים יאמרו נפעלת בלשון נפעל, רצה לומר באות דומה אחת, ורחבה
 ונסבה וכו'.

ט.

מקרא ומכתב, דבר, מכתב⁴⁰ (אצל ב"ג):
 עמ' 7, עמ' 8: "ונעשו שתי המלים במקרא כמו הם במכתב". מקור: "וגעלוא
 אלכלמתין כלמה ואחדה פי אללפט וגאזוא אסקאט אלהא מן אלכט וכתב הומא
 כלמה ואחדה בלא הא כמא ינטקון בהמא כלמה ואחדה".
 ובמקום מקרא, לפעמים: דבור, כגון בשרש 'דקק'.
 "ומקרא ודבור הלשון", שרש אמר.
 ויש: "כתב ולשון": שרש 'נקה': "אבדה מן הכתב ומן הלשון";
 "כתב ודבור הלשון", שרש 'אהל': "דבור הלשון אע"פ שהיא כתובה", שרש
 אחז.

39 בכ"י רומי לנכון: זה המנהג וזה הלשון.
 40 ובעמ' 8 סוף ד"ה נהגו העבריים: "נופלים מן המכתב". במקור: "מן אללפט ואלכט".
 ולפי זה צריך לומר: מן המקרא (הדבר) והמכתב!

או: "מכתב ודבר", עמ' 13 שו' 3 מלמטה; שרש 'אזן', 'אכל'; עמ' 20 סוף העמוד.

או: "מכתב ודבור" לשון, עמ' 20.

ובמקום: מכתב — כתב, כגון שרש 'אזן', 'ארר'.

"כתב ומקרא" — שרש 'אזר'.

"מקרא — כתב", שרש 'אמר'.

ומליצה אחת: עמ' 7: "אך תגיעם אל שמע האזן בתנועות מהשרש לפניהם מקובץ או פתחות".

מבטא ומכתב (ראב"ע) ⁴¹.

עמ' 7, 8, שרש 'אסר' ("ונפל מהמכתב להשענם על המבטא" כמעט מלה במלה כמות שכתב חיוג' בשרש 'אבה', 'ואבל', בתרגום ראב"ע: "ופעמים יפול מהם מהמכתב להשענם על המבטא" עמ' 38—39. (פעמיים), שרש 'סר' ("מבטא — והוא כתוב"), שרש 'ישב', 55, 'אבה', עמ' 107, 120—121; סוף שרש 'צבה', שרש 'בלל', עמ' 179, 182, וכן בכל ספריו. וב'שפה ברורה' דף כח ע"א—ע"ב: "שתחסר מהמכתב וישענו על המבטא".

אבל יש אף אצל ב"ג 'מבטא'. בשרש 'מלה' עמ' 85: אלא שהפילו האלף מן המבטא להקל וקבעו במכתב ללמד על עקרם.

ומליצת ראב"ע: עמ' 99 שו' 4—5: "כלם נמצאו על זה המנהג ולא עבר זר בתוכם".

ב"ג עמ' 59: "כלם נהגו על מנהג זה ונצמדו לצמד זה לא נמלט מהם איש ולא יצא מכללם אחד".

ובמקור: "גמיעהא אטרד עלי הדא אלמנהאג וגרי בהדא אלנטאם לם ישד מנהא שאד".

אם כן במקום "לא עבר זר בתוכם", צריך לומר: לא יהיה זר בתוכם = ביניהם. וראב"ע השתמש במליצת הכתוב (איוב טו, יט) וגיטשטשה הכוונה. ובטעם על "קרי וכתב"; ב"ג:

"על כן קבעו [הראשונים שרש 'מלה'] אחד מן הלשונות במקרא והשנייה במכתב שלא יפול דבר מלשונם (בשרש 'מלה' נוסף: וחכם). שרשים 'בדה' 'מלה'. במקור בשרש 'בדה': "פגעל אחד אלקולין מכתובא ואלאכר מקרוא לילא יסקט שי ממא כאנוא יסתעמלון" (בשרש 'מלה' מסיים "מן אלאסתעמאל אלקדים"). ראב"ע מתרגם: "ונכתב האחד ונקרא השני שלא יפול מדבריהם (שרש 'בדה'), ובשרש 'מלה': "על כן שמו הקדמונים אחת הלשונות כתובה והשנית קרואה שלא יפול מדבריהם ארצה". וכיוצא בזה ב"ג:

נשתמשו בו בשתי לשונות בהא ובאלף יש מי שדבר, ויש מי שדבר, שרש 'כלה'. אבל בראב"ע לשון אחר (כמו במקור):

⁴¹ "מכתוב ומקור" אף ב'כתאב אלנתף' לשמו"ב יא, כד ועיין שם הערה, 'לשוננו' כרך מג עמ' 39, וכן לירמיה מט, שם כרך מב עמ' 226 הע' ⁴⁴.

"נמצא בו זה השורש על שני לשונות בהא ובאלף כי יתחלף זה עם זה".

ובסוף שרש 'ריב':

במקור: "וימכן אן יכונא אצלין רוב ורב ואנמא קולא מעהא לתקארב אללפט, ואתפאק אלמעני". ב"ג: "ויתכן שיהיו שני עקרים רוב ורב". והשמיט את השאר!

ראב"ע: "ויתכן היותם שני שרשים וחוברו בעבור היותם קרובים במבטא והענין אחד".

אסתכפאפא ואדראגא ללכלאם (סוף שרש 'יסף'):

ראב"ע "להיות קל על הלשון בחיבור הדבורים". ב"ג: "לסמכה עם המלה שלא תריה". ואותו לשון שבמקור תורגם ע"י ראב"ע בשרש 'יכל': להקל בהתחבר המלות.

ב"ג: בהתכנס הדברים והתחברם.

"פי אדראג אלכלאם ואתצאלה" (שרש 'אסף'):

ראב"ע: "בסמיכות בענינם" (בעמ' 61: אלאתצאל = הסמוד).

ב"ג: "בהסמך הטעמים והתחברות המלים".

בשרש 'כתת': "לאדראג אלכלאם"; ראב"ע: "בעבור סמיכות הדברים", ב"ג: קיצר והשמיט. ובשרש 'בוש': אתצאל, ראב"ע: 'סמוד', ב"ג: השמיט מלתרגם.

השוינו כמה מדרכי התרגום של שני המתרגמים הגדולים. ועדיין יש הרבה דיו בקולמוס. אמור מעתה שדברי החוקרים על השוואת שני התרגומים כמעט שלא נאמר בהם דבר, עיין למשל דברי באכער בספרו: ראב"ע המדקדק עמ' 9 והע' 2 ודברי דרנבורג Opusculum עמ' CXXIX.

י.

השמיטת ראב"ע. בהערה לשרש 'טוש' שערתי שישנה השמטה מכוונת בתרגום ראב"ע.

ואולי כך הוא אף בשרש 'סכך'. מסתיים הערך בדבור: "ויתכן להיות ממנו ויסך בדלתים ים" (איוב לח, ח). ובמקור: "וימכן אן יכון מנה ויסך בדלתים ים ויסך אלוה בעדו (שם ג, כג) ואמא אתה שכת בעדו פליס מנה". וכאן תרגם רמב"ג בדיוק: "ויסך וגו'. אך אתה שכת בעדו איננו מעקר זה". (לפי המקור: הרי איננו ממנו. ועל נוסחו מעיד ספר השרשים של בן ג'צאח שרש שוך). ולמה השמיטו ראב"ע? אפשר מחמת השגתו של ריב"ג שם: "ומהשרש הזה (שוך) ומהענין הזה הלא אתה שכת בעדו ובעד ביתו והענין ששכת בעדו במשוכה. אך ר' יהודה זכר המלה הזאת בספר בעלי הכפל עם סככים בכנפיהם ויסך בדלתים ים ואמ' אבל אתה שכת בעדו ובעד ביתו איננו ממנו, ומורה דברו זה על שהוא אצלו כתוב בסמך והוא בשין, ואם לא היה צריך לזכרו הגה מפני שהיה לזכרו עם הגני שך את דרכך בסירים יותר ראוי כאשר עשינו אנחנו (וכן ימצא בכל ספרי בעלי הכפל כתוב בסמך כאשר כתבהו הוא בלי ספק בנוסח הראשון וכו')". אפשר שמשום כך השמיט ראב"ע את הדוגמא הזאת.

ובשרש 'סכך' הזכיר ריב"ג "סככים בכנפיהם", ואמר: "כבר נזכר בספר בעלי הכפל ונזכר עמו ושכתי כפי (שמות לג, כב) בשער הסמך והוא באמת ממנו אלא שהמחבר צריך להעיר שהוא כתוב בשין, ואם לא — יחזיקו אותו בטועה". ולפנינו ליתא הפסוק הזה לא במקור ולא בתרגומים. כלום הוא 'תיקון סופרים'? ומה שאמר ריב"ג: "ואין ספק אצלי כי ויסך בדלתים ים, ויסך אלוה בעדו מן השרש הזה (סכך), כי אין זה נמנע בדרך ההקשה וכי לא ימצא ממנו נח העין". אין הכוונה שהוא חידש את הגדרת השרש — שהרי הוא נמצא כבר אצל חיוג', אלא ריב"ג הדגישו במיוחד.⁴²

ויש לתת את הדעת על דבר שאינו רגיל בתרגום זה של ראב"ע: בשני כתבי היד, בין כ"י מינכן ובין כתב יד רומי, אין שום הקדמה של המתרגם לתרגומו, בניגוד לתרגום ר"מ בן ג'קטילה, ובניגוד לדרכו של ראב"ע בכל ספריו, בין בפירושו ובין בספרי הדקדוק שלו וב'שפת יתר'.

נראה קרוב לומר, שהמעתיקים לא העתיקו את ההקדמה של ראב"ע המתרגם. ובודאי יגידו ימים את החידה.⁴³
והנה ההשלמה:

42 ועיין עוד הערות לשרש 'חזה' הע' 10, ולשרש 'חזה' הע' 7, 9. ואולי אף שם השמטה מדעת היא!

43 לא ירדתי כלל לבדוק את דברי חיוג' על פי התרגומים, משום שעומדת לפנינו עבודה חשובה לאסוף את כל דברי חיוג' במקורם, כתבי יד שלמים וקטעי הגניזה. ולאחר מכן להסתייע בתרגומים. והרבה ברכה בעבודה זו.

טוש טש טשתי כנשר יטוש עלי אוכל¹, טוש².

בלה בלה בליתי לא¹ בלתה לא בלו² כבגד תבלה³, בולה בולים. ושם התאר⁴ בלה כמו רוה דוה⁵. והרבים בלים, שקים בלים⁶ וכן הרבים מן דוה רוה⁷ דוים רוים והנקבה בלה כמו דוה רוה. ואמר לבלה נאופים⁸. ודע⁹ כי בלים ודוים ורוים והדומה להם לכן אם תשיבם אל שרשם תדע כי בלים ודוים ממין שהוא עלום הלמד שלהם ושרשם בליים דויים רוים השמים¹⁰. ודע כי שבים ובאים וקמים ורמים מהמין שהוא עלום העין ואינמו חסרים לכן¹¹ נעלם העין שלהם ושרשם שיבים קיימים ביאים רימים. אחרי בלותי¹² בלוי¹³ הסחכות ובלואי¹⁴. והתהפך¹⁵ היוד לאלף. ויתכן¹⁶ להיות מזה השרש והענין ואפי על תבליתם¹⁷ כמו תבלית¹⁸ מן בלה בליתי מן בנה בניתי. ובענין הזה פועל כבד בלה בשרי¹⁹, בליתי, ומעשה ידיהם יבלו בחירי²⁰. מבלה מבלים מבלות²¹ כמו מגלה מגלות. פלה פלו פלינה וצורם²² לבלות שאול.

א"ג — רב יונה אבן ג'נאח בשרשים. ב"ג — תרגום רב משה בן ג'קטילה לספרי חיוג.

טוש

1 איוב ט, כו. 2 כלומר הצווי. בתרגום בן ג'קטילה: טוש לצווי הזכר, וכן למקור שהוא שם הפועל. ואף על פי שהדברים נכונים, אינם אלא תוספת ביאור שאיננה במקור. בתרגום ראב"ע הנדפס לשון הערך הוא: טוש שש ששתי, כאשר שש ה' עליכם (דברים כ"ח ס"ג) כן ישיש (שם). והכל משובש, ועיין הקדמתי. דרך אגב אף שרש טול משובש בדפוס ואף בכתב יד רומי. בדפוס נאמר בתוך הערך: "כי יפול לא יוטל", וגוסף עליו בכתב יד רומי: "מדוע הוטלו" (ירמיה כב, כח). וכן במקור ובתרגום ב"ג. "ובנין נפעל וכו'. ויתכן היות כדק יטול משרש אחר", וכן במקור ובתרגום ב"ג. אלא שבכתב יד רומי כתוב כאן: "ויתכן היות כדק יטול משרשם והבן משרש אחר". בספר השרשים אומר ר"י בן ג'נאח: "וכבר בארנו אנחנו ענין כדק יטל בספר ההשוואה (Opusculum עמ' 349, ועיין באלמסתלחק, שם עמ' 7) ובמאמר הראשון מספר ההכלמה גם כן". ר"י בן בלעם מביא את שתי הדעות או ששרשה טול או נטל, בסתם, כדרכו. ראב"ע בפירושו לישעיה ורד"ק בשרשים מביאים את הדעה שהיא משרש טול על שם רב יונה המדקדק, וצריך לומר: רב יהודה, וכן לנכון בפירוש רד"ק לישעיה (והוא חילוף רגיל מאד!).

בלה

1 דברים ה, ד. 2 שם כט, ד. 3 ישעיהו נא, ו. 4 בדיוק: ושם התואר גם כן. 5 ב"ג: "ושם איש או כל מאומה מפועל זה נאמר בלה על משקל היה דוה (מיכה ה, יג) כגון רוה (ישעיה נח, יא)". ואינו במקור. לקמן 'גלה' הע' 6. 6 יהושע ט, ד. 7 בדיוק: בהיקש. ב"ג: "ולרבים הזכרים שקים בלים". 8 יחזקאל כג, מג. ב"ג: "ולנקבות הרבות ונעלות בלות (יהושע ט, ה). ולאחת בלה לבלה נאופים". 9 ההעתקה מבולבלת ויש לומר בקירוב ללשון המקור כמות שנמצא בתרגום ב"ג: "ודע כי בלים, רוים, דוים והדומה להם שוה מדברם בעבור חסרונם עם מדבר שבים וקמים ובאים והדומה להם שהם על משקל אחד, אך בהשיבם אל עקרם ומולדם יודע כי בלים ודוים ורוים חסרי הלמד ומשפטם להיות בליים דויים רוים על משקל אשמים שכנים שלמים. ויודע כי שבים וקמים ובאים וחבריהם אינם חסרים כולם (כולם ?) אך הם נחזי העין יורה עליו הנח הנסתר שהוא הקמץ שבשין שבים וקוף קמים, ומשפטם להיות שויבים, קוימים, בויאים". ובדיוק על פי המקור: ודע כי בלים ודוים ורוים והדומים להם שווים במבטא להחסירם כמו שבים

בנה כי בנה יי' ציון¹ בנה בניתי² ויבן³ מזבח שרשו ויבנה כאשר הודעתך. ונמצא השם על משקל פעלע בנין וכמהו מן מנה קנין⁴ מן קנה ענין מן ענה. לענות בו⁵.

בעה בעה בעיתי אבעה יבעה תבעה¹ ונמצא שלם בשרש² אם תבעיון בעיו³ והצווי כמנהג⁴ בעה בעי⁴ או בעיו כשרש ובא⁵ זר בע"ל⁶ בעיו. ובנין נפעל נבעו מצפוניו⁷ שרשו נבעיו. ובשרש הזה ענין אחר מים תבעה אש⁸ נבעה בחומה נשגבה⁹.

וקמים ובאים ורמים והדומה להם ועל כן אילו חזרת לשורשם, יודע שבליים ורמים מן הסוג נוחי הלמד והם חסרי הלמד ויהיה עיקרם: בליים, דויים, רויים. ודע כי שבים, ובאים, וקמים, ורמים, מן הסוג של נחי העין והם אינם חסרים אבל הם נחי העין והיה עיקרם שויבים, קוימים, בויאים, רוימים. 10 ד': השלמים. 11 = אבל, ורגיל הרבה בלשונו של ראב"ע. עיין בהקדמה. 12 בראשית יח, יב. 13 ירמיה לח, יא. 14 שם, שם יב. 15 כלומר בתיבה בלואי הפכה היוד לאלף. בדיוק: ולפעמים תתהפך היוד לאלף. ועיין הקדמתו לאותיות הנוח בפרק על אהוי במכתב, ועוד באלנתף. ב"ג: "ויש כשתהפך יוד לאלף ואמר בלואי הסתבות". ואינו לפי הנוסח שלנו במקור. 16 כן לפי המקור. ב"ג: "ויאות להיות מן עקר זה ומענין זה". 17 ישעיה י, כה. 18 משובש, וצ"ל: כמו תכלית מן כלה, כלים ותבנית מן בנה, בניתי, וכן לנכון בב"ג. 19 איכה ג, ד. 20 ישעיה סה, כב. 21 במקור עוד: מבולה מבולים מבולות כמו מגולה ומגולות. ומן "כמו", עד הסוף ליתא בתרגום ב"ג. 22 תהלים מט, טו. בכ"ז כתוב: וצורי. נזכר בשרשי א"ג בלשון של שבח שהביא הכל מה שנצטרך.

ב נ ה

1 תהלים קב, יז. 2 מל"א ח, יג. במקור נוסף: אבנה, וליתא אף בב"ג. 3 שמות כד, ד. 4 במקור וכן ב"ג: וקנין וענין. 5 קהלת ג, י. כאן מסתיים הערך אף בב"ג. במקור יש עוד: "הוא ענין רע נתן אלהים לבני האדם לענות בו (שם א, יג)". ואולי הביא את הכתוב הזה משום שיש בו "ענין" ו"לענות". ונשמט בשני התרגומים על ידי הדומות? נרמז בא"ג, ומציין למה שכתב בכתאב אלתקריב ואלתסהיל (בס' הקרוב והיושר) ומוסיף עליו.

ב ע ה

1 במקור: אבעה תבעו. ב"ג: אבעה תבעה. 2 בדיוק: על השרש. ואצ"ל: כשרש? ב"ג: על עקרו. "שלם בשרש" אף בשרש 'מחה', 'סלה', ועוד. 3 ישעיה כא, יב. 4 בדיוק: הדרך הידועה (כתרגום אבן תבון בס' השרשים של ריב"ג). 5 במקור: בעו, וכן ר"י בן גנאח. 5 במקור: "ולכנה קד גא עלי גיר אלוגה אלמערופ (בניגוד למה שאמר קודם: עלי אלוגה אלמערופ, שתרגם ראב"ע: כמנהג) אם תבעיון בעיו, ב"ג תרגם: "אך בא של א כ מ ש פ ט ונאמר אם תבעיון בעיו" (ונוסף בתרגום: נהגו בו מנהג הפסק הטעמים וכו'). שהוא מנוסח על דברי ר"י בן ג'נאח בשרש 'בעה'!). וכן תרגם ר"י אבן תבון בשרשי א"ג שם. ועדות על הנוסח בדברי חיג'ו נמצאת אצל א"ג שם, שהעתיק מכאן. ובדיוק צ"ל: ובא שלא כמנהג הידוע (כמות שלפני כן צ"ל: והצווי כמנהג הידוע). וב"ג תרגם: "והצווי על החוק ועל המשפט". אבל "אלמערופ" בפעם הב' ליתא אף בא"ג. נמצאת אתה אומר שתרגומי ב"ג וראב"ע נכונים (אבל בהצעתו לתקן את דברי חיג'ו אומר א"ג: "עלי גיר אלוגה אלמערופ", ושם תרגם א"ת: "והצווי על המנהג והדרך הידועה, אך בא שלא בדרך הידועה"). 6 ט"ס, וצ"ל: באם תבעיון. וכוונתו על הניקוד

ברה ולא ברה אתם לחם¹ בריתי, ואברה מידה² ויתנו בברותי³ כמו בכות⁴.
היו לברות למו⁵ הביאי הבריה⁶ רק שהבריה⁷ ומאכלו בריאה⁸ ענין אחר.
ובשרש הזה כבד הברה הבריתי יברה מברה⁹ הברות להברות את דוד¹⁰. והקורב
אלי¹¹ ברו לכם איש¹² משרש אחר, והוא ויד ברא¹³ ובראת לך¹⁴. ואם היה
נעלם¹⁵. ואלה שניהם כבדים ושרשו בראו ונעדר האלף¹⁶ ונכתב כמו המבטא¹⁷.

של בעיו. וכמות שפירש ב"ג בתרגומו: "נהגו בו מנהג הפסק הטעמים כמו ואם לא חדלו
(זכריה יא, יב) "וכו". 7 עובדיה ו. 8 ישעיה סד, א. בב"ג יש תוספת שלא צויינה
שהיא תוספת: "על משקל נבערו הרועים" (ירמיה י, כא). 9 שם ל, יג. ולכל העניין
עיין ריב"ג שרש 'בעה'. ומוסיף דיון באבעבוועות ובעה — בעיו.

ברה

1 שמו"ב יב, יז. 2 שם יג, ו. 3 תהלים סט, כב. 4 נראה בכתב היד: ברות,
ואינו נכון, אלא כבמקור: בכות, בראשית לה, ה. שהוא מן 'בכה'. בב"ג ליתא "כמו בכות".
5 איכה ב, י. וליתא במקור ובב"ג. 6 שמו"ב יג, י. 7 יחזקאל לד, כ. 8 חבקוק
א, טז. ודוגמא זו ליתא במקור. ב"ג חסר כל ענין "רק — בריאה". הוא 'תיקונו' של ב"ג,
או השמטת המעתיקים? 9 במקור נוסף: הברה הברי (כלומר ציווי), וכן ב"ג.
10 להברות, שמו"ב ג, לה. בשרש 'כרה' כתוב: "מהברות את דוד יכתב להכרות את דוד
פאלמכתוב מן הלא אלמעני ואלקיאס עליה הכרה הכריתי מכרה להכרות". ובעברית: להברות
את דוד נכתב להכרות את דוד, והנכתב מן הענין הזה וההיקש עליו הכרת הכריתי מכרה
להכרות. (ובתרגום ראב"ע: "להכרות את דוד נכתב להברות והכתוב מזה הענין אחר והנה
הכרה הכריתי וכו' להכרות". והוא משובש ובכתב יד רומי לנכון: "נכתב להכרות את דוד
והכתוב מזה הענין. והכבד הכרה הכריתי מכרה להכרות". עיין לקמן בסוף המאמר.
ועל הנוסח במקור ישנה עדות של רב יונה בן ג'נאח בשרש 'ברה' (בתרגום א"ת): "וסבר
ר' יהודה בשער כרה בכף מספר אותות הרפיון בזכרו ויכרו להם כרה גדולה (מל"ב ו, כג)
כי להברות את דוד כתוב להכרות בכף, ואמר, 'והכתוב מהענין ויכרה להם כרה גדולה'.
ואנחנו לא ראינו זה, ולא עמדנו עליו במסרת... אלא שראיתי בפרק כהן גדול ממס'
סנהדרין (כ, ע"א) דרש רבא מאי דכתיב ויבא כל העם להברות את דוד כתיב להכרות
וקרינו להברות... וזה מן התמה אצלי". ובשרש 'כרה' הוסיף רב יונה ממחברת מנחם,
שאף הוא כתב בשער 'כר': לשון ארוחה הוא, "כותבים להכרות וקוראים להברות" (ויש
להעיר דרך אגב, שדונש לא השיג על מנחם כאן, משמע שאף לפניו היה כך!). אחרי ב"ג
נמשך הרד"ק בשרשיו, ועיין שם מה שהביא בשם אביו. ועיין ב'מנחת שי', כידוע, נמצא
בכמה כתבי יד "להכרות", עיין הערת דוקס בשרש 'כרה', והערת המהדיר במחברת מנחם.
ומכל מקום קצת תמוה שכאן בשרש 'כרה' לא הזכיר חיוג' כלל את הכתיב "להכרות",
ומביא "להברות" כאילו כל הנוסחאות שוות. בתרגום ב"ג בשרש 'כרה' אין כל הפסיקא
הגידונה כלל! כלום הוא תיקונו של ב"ג, או השמטת המעתיקים? ועיין בהקדמה על
'תיקונים' כאלה. 11 בדיוק: ואני חושב. 12 שמו"א יז, ח. 13 יחזקאל כא, כד.
בתרגום ב"ג: "מן ענין אחר ומעיקר אחר. שהלמד מן הפעל שלו אלף". ובמקור יש: "מן
אצל אכר = מן שרש (עקר) אחר, ולא יותר. 14 יהושע יז, טו. 15 משובש. במקור:
"ואן כאן ברו כפיפא והדאן תקילאן" = ואף על פי שברו הוא קל ואלו שניהם כבדים.
ובתרגום ב"ג: "אבל ברו מן הפעל הקל". 16 השלם: להקל (וכן ב"ג). 17 וכן
במקור. בתרגום ב"ג ליתא. ונוסף שם: "כמו שנפלה אלף יראו את ה' (תהלים לד, י) מן
המקרא ואע"פ שנקבעה בכתב". וזו הוספת ב"ג. ועיין שרש 'ירא' באותיות הנוה. נרמז בא"ג,
ומרבה לדבר על דברי חיוג' בשרש זה ושרש כרה (עיין שם בהערותיי).

גאה¹ גאיתי כי גאו המים² היגאה גמא³ ראה כל גאה⁴. ונמצא התאר⁵ בחסרון למד הפועל כי כבד על הלשון עם האלף⁶ שמענו גאון מואב גא מאד⁷ ושרשו⁸ גאה וחברו⁹ בית גאים יסח יי'¹⁰ ושרשו¹¹ גאיים, דברו בגאות¹² כמו בכות ברות¹³. ושם אחר גאיה או גאה חסר כמו גאה. וגאון¹⁴ גם הוא חסר על הדמיון¹⁵ שברון עורון עצבון. ויש אומ' כי זה האלף שהוא עין הפועל נחלף בו במלת גוה ותאמר גוה¹⁶, גם בא עם החלוף¹⁷ חסר ושרשם¹⁸ גויה.

גלה¹ גלה² כבוד, על³ כבודו כי גלה⁴ גלתה יהודה. והגלגל גלה⁴ עתה יגלו בראש גולים⁵ ויגל יהודה⁶ יגל יבול ביתו⁷ וגם⁸ גולה אתה כלי גון[לה]⁹, נסע וגולה¹⁰ לגלותנו¹¹. והכבד נאמר שם כל מאומה כמו זה בחסרון ההא שהיא למד הפעל¹². אשר הגולה אשר הגלתה¹³, אגלה ויגל את ישראל¹⁴, המוגלים בבלה¹⁵ הגלות. ובשרש הזה ענין אחר גלה¹⁶ את אוזון שמואל, וגלית¹⁷ גולה וסורה¹⁸ גלוי לכל העמים¹⁹. ובנין נפעל וגולה יסודו²⁰ וגלניו אליהם²¹ תגלה רעתו²² תגל ערותך²³ ויגל כמים²⁴. ובנין התפעל בהתגלות לבו²⁵. ויתגל²⁶ חסר, ושרשו ויתגלה, וכן ותתכס²⁷ שרשו ותתכסה, ויתחל²⁸ שרשו ויתחלה. ובענין הזה פועל כבד גליתי את מסתוריו²⁹

ג א ה

1 במקור: "כי גאה גאה" (שמות טו, א) וכן ב"ג, ושם נשמט "גאיתי", שישנו במקור. 2 יחזקאל מז, ה. 3 איוב ח, יא. 4 שם מ, יב. 5 השלם: גם כן. 6 בתרגום ב"ג: "וכבר נאמר שם כל מאומה כמו זה בחסרון ההא שהיא למד הפעל". 7 ישעיה טז, ו. 8 בתרגום ב"ג: "וראו להיות". (ואצלה [= ועקרו] במקור, ויש שתרגם כך אף ראב"ע. עיין לקמן ובמבוא). 9 במקור: "ואלגמע עלי לפטה" = והרבים כלשונו (של היחיד). ונשמט כאן. וישנו בב"ג: "ולשון רבים על לשונו". 10 משלי טו, כה. 11 ומשפטו להיות (= ואצלה, במקור). 12 תהלים יז, י. ב"ג נוסף: "כמו שכנים פלטים". 13 לעיל שרש ברה. 14 משלי ח, יג. 15 מדהג = מנהג. ב"ג מגומגם: "וגאון גם הוא חסר כמו שברון עורון". 16 ירמיה יג, יז. במקור וכן ב"ג כל הפסוק: "במסתרים תבכה נפשי מפני גוה". ועוד יש שם: "כי השפילו ותאמר גוה (איוב כב, כט). ונשמט כאן על ידי הדומות? 17 כלומר נוסף על החלוף. 18 צ"ל: ושרשו ("אצלה". ב"ג: ומשפטו להיות גויה).

ג ל ה

1 שמו"א ד, כא. 2 הושע י, ה. 3 איכה א, ג. 4 עמוס ה, ה (כי הגלגל). 5 שם ו, ז. 6 מל"ב כה, כא. 7 איוב כ, כח. 8 שמו"ב טו, יט. 9 ירמיה מז, יט. 10 ישעיה לח, יב. 11 יחזקאל מ, א. 12 ירמיה כט, ד. 13 אסתר ב, ו. לא נזכר כאן שהוא פועל שלא נזכר פועלו. וכן ליתא במקור. אבל ב"ג: "והפועל הכבד הגלה, אשר הגלה נבוכדנצר, אשר הגליתי מירושלם, ויגל את ישראל. והפעל שלא הוזכר פועלו אשר הגלה מירושלם". 14 מל"ב יז, ו. ובמקור הסדר כמו בראב"ע. 15 ירמיה מ, ז. נקד: הגלו. 16 שמו"א ט, טו. 17 שם כ, יב. 18 ישעיה מט, כא. במקור וב"ג: גולה סוד. משלי כ, יט והוא הנכון כאן, כי גולה וסורה אינו שייך לכאן. וט"ס הוא. 19 אסתר ג, יד. 20 יחזקאל יג, יד. 21 שמו"א יד, ח. 22 משלי כו, כו. 23 ישעיה מז, ג. 24 עמוס ה, כד. 25 משלי יח, ב. 26 בראשית ט, כא. — שרשו, ב"ג: "ראוי להיות". 27 שם כד, סה. ב"ג: עקרו! 28 שמו"א יג, ו. ב"ג: משפטו. 29 ירמיה מט, י. 30 ישעיה נז, ח. 31 ויקרא כ, יח.

גלית ותעלי³⁰, גלתה את מקור דמיה³¹, לא תגלה ערותה³², נודד אל תגלי³³, ויגל³⁴ אל תגל³⁵. גלה גלי צמתך³⁶ גל עיני ואביטה³⁷ גל מעלי³⁸ שרשם גלה, כאשר הודעתוך. מגלה עמוקות³⁹ תוכחת מגלה⁴⁰. ויתכן להיות גלותי⁴¹ את הרפת מצרים מזה הענין וזה השרש⁴² ויהיה שם הפועל⁴³. ואמרתי יתכן⁴⁴ בעבור היות הדבר בספק כי הטעם בלמד ואיננו בתיו, ומנהג⁴⁵ הטעם אם לא יהיה בתיו שיהיה פועל עבר, ואם כך הוא⁴⁶ אינו מן השרש הזה.

גמה מגמת¹ פניהם קדימה, יגמא ארץ² ידמה באחד מן הפירושים ואם היה באלף.

געה געה געיתי, אם יגעה שור¹ הלוח וגעה².

32 שם יח, ז. 33 ישעיה טז, ג. 34 במדבר כב, לא. 35 משלי כה, ט. 36 ישעיה מז, ב. 37 תהלים קיט, יח. 38 שם, שם כב. 39 איוב יב, כב. 40 משלי כו, ה. 41 יהושע ה, ט. 42 במקור: "מן הוא אלאצל והוא אלמעני" = מן זה השרש וזה העניין. ב"ג: "מעניין זה". ולא העתיק: מזה העיקר. 43 במקור: "ויכון מצדרא". ב"ג: "והוא המקור שהוא שם הפועל" (כרגיל בתרגומו של ב"ג). 44 במקור נוסף עוד: "בלא קטע", ותרגם בדיוק ב"ג: "ולא גזרתי" (עליו). מה שנוסף כאן: "בעבור היות הדבר בספק" — אינו בלשון המקור. 45 במקור: "ואזא לם יכן פי אלתא פהו פי אכתא אלאחואל ידל עלי אלפעל אלמאצי". ויש לתרגם: "וכשלא יהיה בתיו, הרי הוא מוכרח ברוב המקרים על הפועל העבר". 46 במקור: "פאן כאן גלותי מאציא פליס מן הדא אלאצל פאפהם". ויש לתרגם: ואם גלותי הוא (פועל) עבר הרי אינו מן השרש הזה. והבן. ב"ג: "ויכן יהיה גלותי פועל עובר יוצא מן וגללו את האבן" (בראשית כט, ג). נרמז בשרשים של א"ג ומוסיף עליו.

גמה

1 חבוקק א, ט. 2 איוב לט, כד. במקור: "לעל יגמא ארץ מנה בוגה מן אלוגה ואן כאן באלף" ותרגם: שמא יגמא ארץ ממנה באופן מן האופנים, ואף על פי שהוא באלף. ב"ג: "ואולי יצא מעקר זה רעש ורוגז יגמא ארץ ואע"פ שנכתב באלף". אבל הלשון שפזרתי — איננה. ועל הנוסח הזה ישנה עדות של בן ג'נאח בשרש 'גמא' וז"ל: "וכאשר זכר ר' יהודה מגמת פניהם במאמר השלישי בעלולי הלמד ר"ל בעלי ההא אמר: ושמא יגמא הענין ממנו על פנים אע"פ שהוא באלף. ואומר כי 'יגמא ארץ' אם ענינו אצל ר' יהודה הענין שאמרנו בו אנחנו (היינו): יגמא — יבלע) אין נכון שיהא מגמת פניהם ממנו כל עיקר. מפני חלישות הענין הזה. כל שכן באמרו 'ופניהם' וכו'. ואם איננו סובר בו סברתנו אין לתפוש עליו, אע"פ שלא פרש לנו אחד מהם; על מנהגו לברוח מכל ספק" (ולפי דעת ריב"ג "מגמת" הוא מפעלי הכפל (גמם) ע"ד הערבית: הממת, המה = כונתי, כונתו, עיין שם). ועיין בשרש 'תלל': "בוגה מן אלוגה". ואף שם תרגם ראב"ע: על אחד הפירושים, וב"ג: "כטעם מטעם הפתרון".

געה

1 איוב ו, ה. 2 שמו"א ו, יב.

גרה גרה גריתי גרתה, יגרה מדון¹. זה הפועל כבד ולולי² מקום הריש היה דגוש, כמו גלה גליתי גלו³ גלתה יגלה. והצווי⁴ גרה גרו גרי כמו גלה גלו גלי. ושם הפועל⁵ גרה כמו קוה קויתי⁶ או גרה כמו אם [ענה] תענה⁷ או גרות כמו יום ענות אדם⁸. ובנין התפעל כי ביי' התגרי⁹ למה תתגרה ברעה¹⁰, אל תתגרו במ¹¹ שרשם¹² תתגרי. אל תתגר במ¹³, גם הוא חסר ושרשו תתגרה כאשר הודעתך במלת ויתחל ויתגל ותתכס, רק יגורו¹⁴ בכ יגורו¹⁵ מלחמות הוא שרש אחר.

דאה דאיתי כאשר ידאה¹ וידא על כנפי רוח² שרשם³ וידאה.

דוה דוה דויתי¹ אדוה דוה דוי. ושם הפועל כימי נדת דותה² והתא³ היה דוה לבנו, ולנקבה כמו דוה⁴ ורבים דוים⁵ חסר והסמוך⁶ כדוי לחמי ויתכן היות שם⁷. לכן⁸ עלי לבי דוי הוא תאר על משקל גנב סלח קשת⁹ על כן נדגשה הו'. ונמצא¹⁰ שם על ערש דוי כמו סבך. ושם אחר¹¹ את כל מדוי מצרים וכל מדוי מצרים חסר ושרשו מדוי.

ג ר ה

1 משלי טו, יח. 2 בדיוק לפי המקור: ולולא מכאן אלרא. ב"ג: ולולי הריש. 3 במקור עוד: גלי. 4 ב"ג מפרש יותר: "והצווי לזכר גרה, ולרבים גרו, ולנקבה גרי, ולרבות גרינה" (דוגמא זאת איננה במקור). 5 ב"ג: "ולשון המקור שהוא שם הפועל". 6 תהלים מ, ב. 7 שמות כב, כב. 8 ישעיה נח, ה. 9 ירמיה נ, נד. 10 דהיי"ב כב, יט. 11 דברים ב, ה. 12 ב"ג: "משפטו להיות". 13 שם, שם ט. 14 ישעיה טו, ד. אין לא במקור ולא בב"ג. 15 תהלים קמ, ג. ב"ג: "ענין אחר ועקר אחר". הערך נרמז בשרשים של א"ג וע"ש.

ד א ה

1 דברים כח, מט. במקור: דאה דאיתי, כאשר. וכן ב"ג. 2 תהלים יח, יא. 3 שרשם, צ"ל ביחיד: שרשו. ונרמז בא"ג ע"ש.

ד ו ה

1 במקור נוסף: דותה, וליתא אף ב"ג. 2 ויקרא יב, ב. ב"ג כרגיל: "והמקור שהוא שם הפועל". 3 איכה ה, יז. ב"ג: "והשם הנבנה מפועל זה לכל מאומה" (כרגיל אצלו. לעיל שרש "בלה", הערה 5). ונוסף: "ר"ל שם התואר"! 4 ישעיה ל, כב. 5 במקור: "דוה דוים". ב"ג: "ולרבים הזכרים דוים". 6 איוב ו, ז. ב"ג: "וכשתטפלם אל אחר תגרע את המם נאמר המה כדוי לחמי על משקל וקשי לב", יחזקאל ג, ד. 7 בדיוק: "ויתכן שיהיה כדוי לחמי שם". ב"ג: "ויתכן להיות כדוי לחמי שם פעלים [ר"ל שם דבר, יאמר לרבים דוים ובסמוך דויי הפא בחרק ובנפל למד הפעל שב הפא לשוא]". 8 = אבל, ירמיה ח, טו. 9 ליתא ב"ג. ושם נוסף ביאור: "היוד במקום הבית מן גנב, והחית מן סלח". 10 בדיוק: וכבר אמרו בענין השם: ה' יסעדנו על ערש דוי (תהלים מא, ד). ב"ג: "וגם נאמר בשם הפועל ה' יסעדנו... דוי, והוסיף: כמו שאמר ישוב שאר יעקב" (ישעיה י, כא). 11 דברים ז, טו. במקור: והשם גם כן, את כל מדוה מצרים (דברים כח, ט), וכל מדוי מצרים הרבים. וכן צ"ל בראב"ע. ב"ג לא הביא אלא פסוק אחד: "ועוד שם אחר על בנין אחר וכל מדוי מצרים הרעים. עקרו מדויי". נרמז בשרשים של א"ג. ושרש דוה משמש תמיד לדוגמא לשרשים דומים (דוה — רוה).

דחה דחה¹ דחיתני, אדחה ומלאך יי' דוחה² לדחות פעמי³ גדר הדחוייה⁴ יעשה מדחה⁵ רגלי מדחי⁶, רק דחו ולא יכלו קום⁷ ידיחו את העולה⁸ ידיחו מקרבה⁹ הם שרש אחר. וכן¹⁰ הוא ומדוחים שרש אחר מן גדת, ידח נדחי ישראל¹¹.

דכה דכה דכיתי, ידכה ישוח¹ לב נשבר ונדכה² נשאו נהרות דכים³, ובשרש הזה פועל כבד דכה⁴ דכיתי, כי דכיתני⁵ עצמות דכית⁶ ידכה מדכה מדוכה. רק מדוכה⁷ מעונותינו ויי' הפץ דכאו החלי⁸. לא דכאו⁹ ואת דכאי רוח¹⁰ תשב אנוש עד דכא¹¹ הם שרש אחר מבעלי האלף. ויתכן¹² היות האלף תמורת ההא, ונמצא עם זה ועם זה. ואמרתי כי מדכא מבעלי האלף שלו היה מבעלי ההא היה מדוכה¹³ בסגול כמנהג¹⁴. אע"פ שהיה נכתב באלף. וכן דך נכלם¹⁵ או דכו במדוכה¹⁶ שרש אחר.

דלה דלה דלה לנו¹ דלו² דלו או דליו שוקים³ ידלה⁴ ותא בנה⁵ ותדלנה, כמר⁶ מדלי. והכבד דלה, כי דליתני⁷ ידלה.

דמה לא¹ דמה אליו דמיתי² לקאת מדבר, דמית ככה³ דמתה לתמר⁴ ידמה ליי⁵

ד ח ה

1 במקור: דחה דחה, תהלים קית, יג. ב"ג: "דחה דחיתי". 2 תהלים לה, ה. 3 שם קמ, ה. 4 שם, סב, ד. 5 משלי כו, כח. 6 תהלים נו, יד. 7 שם לו, יג. 8 יחזקאל מ, לח. 9 ישעיה ד, ד. 10 במקור: וכן גם משאת. 11 תהלים קמו, ב. בשרשים א"ג רמז לכאן, ולמה שכתב בספר ההשגה Opusculs etc. עמ' 125.

ד כ ה

1 תהלים י, י. 2 שם, נא, י. 3 שם, צג, ג. 4 תיבה זאת אינה לא במקור ולא בב"ג. 5 תהלים מד, כ. במקור נוסף עוד: דכא לארץ (תהלים קמג, ג) וליתא אף ב"ג. 6 שם, נא, י. 7 צ"ל: מדוכא, כבמקור. וכן ב"ג; ישעיה נג, ה. 8 שם, שם י. 9 ירמיה מד, ו. 10 תהלים לד, יט. 11 שם צ, ג. ב"ג: "הם מן הפעלים שהלמד שלהם אלף". 12 בדיוק לפי המקור: א ל א א מ כ נ א מ ר שהאלף בו נחלפת מן הה"א, ונשתמשו בהן הרבה עד שהיה שרש מן בעלי אלף. ב"ג: "אבל יש לאמר כי האלף מומרת מן ההא ש ב ז ה ה נ ז כ ר פ ה ונשתמשו בו בלשון אלף עד שנעשה בו עקר". 13 צ"ל: מדכא. ב"ג: ואמרתי כי מדכא איננו מעקר זה כי לא בא מדכא בסגול תחת הכף. 14 בדיוק: במנהג הידוע. 15 תהלים עד, כא. 16 במדבר יא, ח. ועיין בשרשים של בן ג'נאח שהוסיף על חיוג'.

ד ל ה

1 שמות ב, יט. 2 צ"ל: דליתי. 3 משלי כו, ז. 4 במקור וכן ב"ג: "ואיש תבונות ידלנה", משלי כ, ה. 5 צ"ל: ותבאנה, שמות ב, טו. 6 ישעיה מ, טו. 7 תהלים ל, ב. ברמז בשרשי א"ג ועיין שם.

ד מ ה

1 יחזקאל לא, ח. 2 תהלים קב, ז. 3 יחזקאל לא, יח. 4 שה"ש ז, ח. 5 תהלים

דמה לך⁶ דוה⁷ דמו דמי ודמות החיות⁸ בצלמנו כדמותנו⁹ שרשו כדמיותנו¹⁰, כמו¹¹ עבדותנו ומדרותנו, נדמה שומרון¹². והכבד, מה אדמה לך¹³ וביד הנביאים אדמה¹⁴. וענין אחר בשרש הזה ודמית אמך¹⁵ והשם בדמי ימי¹⁶. כי נדמה כל עם כנען¹⁷, נדמתה אשקלון¹⁸ אוי לי כי נדמתי¹⁹ אדמה ידמה. והכבד בענין הזה ואשר דמה לנו²⁰. רק ונדמה שם יי' אלהינו הדימנו²¹ משרש אחר. וענין שלישי בשרש²² כאשר דמיתי²³, והוא לא כן ידמה²⁴, אל תדמי בנפש²⁵, דמינו אלהים חסדיך²⁶.

הגא' הגא' ברוחו¹ והגיתי בכל פעלך² כאשר יהגא האריה⁸ יהגו⁴ ריק הגא' הגי⁵, כמו חנה חני⁶. והגא' מפיו יצא⁷, הגיון כמו עצבון⁸ ושגעון. ויש אומרי' כי הגיגי⁹ מהשרש הזה, והגמל¹⁰ עין הפועל כפול כמנהג קנין, בנין, ענין, מנין.

הדה הדה הדיתי, ידו הדה¹.

הזה הזה הויתי, הוזים שוכבים¹.

פט, ז. 6 שה"ש ב, יז. 7 אולי צ"ל: דומה, כמו בב"ג. במקור: "דמו, דמי, דמינה". 8 יחזקאל א, יג. 9 בראשית א, כו. 10 במקור: כדמיותנו. 11 במקור: "עלי מדהב" = כמנהג. ב"ג: כמשקל. עבדותנו (עזרא ט, ח), במקור וב"ג: "עבדות ומדרות" ועיין ערך 'בכה'. 12 הושע י, ז. 13 איכה ב, יג. 14 הושע יב, יא (ועיין מש"כ ב'לשוננו' כרך מב, עמ' 12). 15 שם ד, ה. 16 ישעיה לח, י. ב"ג: "ושם הפועל". 17 צפניה א, יא. 18 ירמיה מז, ה. 19 ישעיה ו, ה. 20 שמו"ב כא, ה. ב"ג "הפועל הכבד הנאמר בענין זה דמה, ואשר דמה לנו". 21 ירמיה ח, יד (כי ה'). בדיוק: ואינה מן השרש הזה. ב"ג: "אינם נאמרים מעקר זה". 22 בדיוק: בשרש הזה; ב"ג: "בעקר זה והוא פועל כבד". 23 במדבר לג, נו (וליתא ב"ג). 24 ישעיה י, ז. 25 אסתר ד, יג. 26 תהלים מח, י. ואמר ריב"ג בשרש דמה: "כבר נזכר זה כלל מבלי חלוק בספר אותיות הכפל, והשלמנוה בספר התוספת" (עמ' 126).

הגא

הכל כתוב באלף בסוף! ונרמז בשרשי א"ג והוסף וציין להשלמתו בספר התוספת (עמ' 126). ועיין אף "רסאלה אלתקריב ואלתשור" (עמ' 327) על "הגיגי". 1 ישעיה כז, ח. 2 תהלים עז, יג. 3 ישעיה לא, ד. 4 תהלים ב, א. 5 במקור וכן א"ג נוסף: "הגו", וליתא שם: כמו חנה חני! ב"ג הוסיף: הגינה. 6 במקור וכן א"ג הובאה דוגמא: "כלינו שנינו כמו הגה", תהלים צ, ט. 7 איוב לו, ב. 8 במקום עוד: "שברון" וכן ב"ג: (וליתא שם "שגעון"). 9 תהלים ה, ב. 10 בדיוק: והגימל השנייה. ב"ג: "ונאמר כי הגיגי יוצא מעקר זה, הגימל השנית הוא עין הפועל בשנית אחר הראשונה על משקל ענין מניין בניין" (במקור "קנין ובנין ומנין וענין"). אבל אף בשרש "זנה" הביא בתרגום ראב"ע פחות דוגמאות ועיין ערך 'זנה'.

הדה

1 ישעיה יא, ח. עיין שרש ידה, והעיר על זה ריב"ג בשרשים שרש 'הדה'.

הזה

1 ישעיה נו, י. נרמז בא"ג ומוסיף עליו מתרגום הוזים שוכבים: "נימין שכבין", ומפרשו.

היה הייתי, אהיה לו לאב¹. הויה הגה יד יי' הויה² היה היו היי והשרש היי והיי. ואמרו ואהי ונהי ותהי³. ונמצא⁴ מקצתם במקום המוכרת על דרך אחרת בסגול מי אמר ותהי⁴. ואמרו ויהי ברד⁵ בקלות היוד כי כבד על הלשון והיו מדברים בו ברב דבריהם והיה ראוי להיותו דגוש⁶ כמו ונהי ותהי. ופעם ישיבוהו במוכרת אל דרכו באמת כי הוא אמר ויהי, לו נהי⁷ שרשם⁸ בשלם ונהיה ואהיה ויהיה. ונמצא⁹ זה השר' בוו בענין הוה קנה קוית, הוה לכם למלך¹⁰ הוה גביר¹¹ הו' ארץ¹². ויתכן להיות מזה הענין הוה על הוה¹³. ודע כי האומר קנה הייתי יאמר¹⁴ תהי נהי יהי, כי הוא מבעלי היוד. והאומר הוה הויתי יאמר תהו יהו, אל¹⁵ מקום שיפול העץ שאם יהוא, כי הוא מבעלי הוה. ויש אומרי¹⁷ בשלם ועל כן נכתב באלף. הלא תראה כי נכתב הוא ארץ באלף ואין בו ספק כי הוא מן הוה גביר הנכתב בהא. וענין אחר בבנין נפעל היה נהיה נהייתי ונחלתי¹⁸.

המה המה¹ המיתי כהמות ימים יהמיון, אזכרה ואהמיה², יהמו יחמרו מימיו³

היה

1 שמו"ב ז, יד. 2 שמות ט, ג. 3 במקור: "ואלוגה פיה ואהי ונהי ותהי", בסגול, ולנכון ב"ג": "ו מ ש פ ט" (בחסרון הלמד) ואהי ונהי ותהי", בסגול. 4 במקור: "ורבמא גא בעדהא פי אלוקה ואלפצל עלי הדא אלוגה מי זה אמר ותהי" (איכה ג, לו). ותרגם ב"ג: "ופעמים שיהא מקצתם על המ ש פ ט [הזה כצ"ל] בהפסק הטעם כמו מי זה אמר ותהי. 5 ברד, ליתא לא במקור ולא אצל ב"ג (שמות ט, כב). 6 בדיוק: ואמרו ויהי בהקלת היוד לקושי (שיש ב) הדגשה, עם ריבוי השימוש והיה המשפט בו בהדגשה כמו ונהי... ופעמים חזר אל מנהגו הידוע בהפסק כי הוא אמר ויהי (תהלים לג, ט). ב"ג: "וכן אמרו ברפיות היוד ויהי שכבד עליהם ההדגשה ב ע ב ו ר כ י ה י א נ ח ה ב ש ב א (!). כי הוא אמר ויהי בהפסק הטעם ו נ ס ת ר ה י ו ד כ מ נ ה ג". 7 יחזקאל טז, טו. 8 "ועקרים על נכון ומלאת החסרון" (ב"ג). וקרוב ללשון המקור: "ואלאצל פיהא עלי אלכמאל ואולסלאמה מן אלעתאלאל ואהיה ונהיה ותהיה ויהיה". 9 וכבר השתמשו בזה השורש בוו (כן לפי המקור). ב"ג: "וכבר נשתמשו בפועל זה גם בוו תחת היוד הוה הויתי". 10 נחמיה ו, ו. 11 בראשית כז, כט. 12 איוב לו, ו: הוה! 13 יחזקאל ז, כו. 14 הוסף: ממנו (במקור: "קאל מנה"). 15 קהלת יא, ג. 16 שאם, כן בכתב היד! 17 במקור: "ומנה מן כאן יקול שם יהוא עלי אלאצל ואלכמאל ולדלך כתב באלף ואלאלף היא אלהא אלא תרי כיף כתב ראה ארץ באלף ואנה לא תשך אנה מתל הוה גביר אלמכתוב בהא". ובעברית: ויש אומרים ש"שם יהוא" על המשפט (העקר) והשלם, ועל כן נכתב באלף והאלף היא ההא. הלא תראה כיצד כתב הוא ארץ באלף, והוא, לא יסופק שהוא כמו הוה גביר שנכתב בהא. בתרגום ב"ג מטושטש וחסר כל הפיסקאות מן "הוה על הוה" — זה לשונן: "ודע כי אשר דבר מן העברים בלשון רוח רייתי יאמר כשיחסר הלמד יהי תהו, מקום שיפול העץ שם יהוא וי"מ כי יהוא משפטו יהיו (תוספת ב"ג?) ונכתב הוא ארץ באלף במקום הא הוה גביר". וחסר על "היה, היתי". (ודע הראשון!). 18 דניאל ח, כו. לכל השרש הזה עיין בראש כתאב אלגתף לחיוג' לספר יהושע. עיין 'לשוננו' כרך מב עמ' 206. נרמז בא"ג שרשים, ומציין לספר ההשגה עמ' 127.

המה

1 במקור: המיתי (וליתא: "המה". אבל ישנו בכמה כ"י, עיין ההקדמה האנגלית עמ' LXIII); ישעיה יז, יב. 2 תהלים עז, ד: "אזכרה אלהים ואהמיה", וכן הועתק אף במקור וב"ג.

קול הקריה הומה⁴ המית גבליך⁵, עיר הומיה⁶ כמו בוכיה. ואולי⁷ הומיה מיוחס למלת הומה וכן בוכיה למלת בוכה. אב המון גוים⁸ והמון לאומים⁹.

הרה הרה עמל¹ האנכי הריתי² הרית וילדת בן³ כי הרתה⁴ הרינו חלנו⁵ ותהרין שתי בנות לוט⁶ תהרו חשש⁷ שרשו תהריו. ותהר ותלד בן⁸ שרשו ותהרה, הנך הרה⁹. והרותיהם תבקע¹⁰ את כל ההרותיה¹¹. הורה גבר¹² פועל שלא נקרא שם פועלו, כמו והורג¹³ שורף¹⁴ מורד ושוטף¹⁵, ולולי הריש¹⁶ היה דגוש. ויתכן¹⁷ היותו תואר כמו הובישה הורתם והלמד חסר¹⁷, עצבונך והרונך¹⁸ שם חסר, הריין¹⁹ שלם.

זכה זכה זכיתי וכי¹ יזכה ילוד אשה. והכבד זכה. זכיתי לבי², במה יזכה גער את ארחו³. רק זך לקחי⁴, לא זכו בעיניו⁵ אינם מזה השרש⁶.

3 שם מו, ד. 4 מל"א א, מא. 5 ישעיה יד, יא. 6 שם נב, ב. 7 במקור: "אחסב [אן] הומיה נסבה אלי הומה" = א נ י ח ו ש ב שהומיה מיוחסת אל הומה. וכו' ב"ג: "ו ח ש ו ב ה הומיה ו ב ו כ י ה התיחש אל הומה ובוכה". על "וחשוב" עיין הקדמה עמ' 85. 8 בראשית יז, ה. 9 תהלים סה, ח. דוגמא זו חסרה בב"ג. א"ג מרמו לכאן ומציין שכבר השיג עליו בכתאב אלתקריב ואלתסהיל (עמ' 328) בענין "הומיה".

ה ר ה

1 תהלים ז, טו. במקור בט"ס: הרה עמל וילד און, ולנכון ב"ג וכן בכמה כ"י של המקור. עיין בהקדמה האנגלית עמ' LXIII. 2 במדבר יא, יב. 3 שופטים יג, ג. 4 בראשית טז, ד. 5 ישעיה כו, יח. 6 בראשית יט, לו. 7 ישעיה לג, יא. 8 בראשית ל, כג. 9 שם טז, יא. 10 מל"ב ח, יב. 11 שם טז, יא. 12 איוב ג, ג. 13 ישעיה כז, ז. 14 ויקרא ו, טז. במקור מנוקד בטעות: הורג, שוטף. 15 מורק ושוטף (ויקרא ו, כא), ליתא לא במקור ולא בב"ג. 16 למונח הזה עיין הקדמה. 17 כן במקור וחסרה כל הפסקא בב"ג. — הובישה, הושע ב, ז. 18 בראשית ג, טז. 19 רות ד, יג.

ז כ ה

1 איוב כה, ד. וצ"ל: מה. כמו במקור וב"ג. וכאן יש צירוף של שני פסוקים: מה אנו ש כי יזכה (איוב טו, יד), ומה יזכה ילוד אשה. 2 משלי כ, ט. 3 תהלים קיט, ט. 4 איוב יא, ד. 5 איוב כה, ה. 6 אלא משרש זכך עיין "בעלי הכפל" בשרשו. במקור נוסף עוד: והזיכותי בבור כפי (איוב ט, ל). ב"ג: "אך זה לקחי, אם זך ואם ישר פעלו (משלי כ, יא) זך אני בלי פשע (איוב לג, ט) כלם פתחים. זית זך (שמות כז, כ) קמץ. לא זכו בעיניו, והזיכותי בבור כפי, אינם מעקר זה". ולאחר מיכן יש שם תוספת גדולה על "רחצו הזכו" (ישעיה ט, טז) שהוא ראוי להיות מן "הזדכו", אף על פי שאין אות נבלעת רק בתברתה הנה מצאנו בלשון ארמית הקרוב אליו גפוי (= גפיה, דניאל ז, ד), גדפוהי, וקמוהי כמו קדמוהי" וכו', והכל ישנו ב'כתאב אלמסתלחק' לר"י בן ג'נאח עמ' 129—141, ויש שם דיון ארוך בענין הזה. וציין לו בשרשים שרש 'זכה'. ועיין עוד שם בכתאב אלתנביה עמ' 257—258.

זנה וזנה [אחרי] אלהים אחרים¹. כי זנתה אמם². זנתה תמר³ עתה יזנו את תזנוניה⁴ ותזון גם היא⁵ מרב זנוני זונה⁶. יש אומרים כי הגון השני במלת זנוני עין הפועל כפול כאשר הזכרתי במלת הגיגי ובמלת מנין ובנין וקנין⁷. זנות יין ותירוש⁸. לא זונה⁹. יזונה¹⁰. והכבד הזנה הזנו¹¹ הזנה¹² ויזן את יהודה¹³.

זרה זרה זריתי תורה לכל רוח¹ אשר זורה ברחת ובמזרה², ואזרם במזרה³ ויזר על פני המים⁴ לא לזרות ולא להבר⁵. והכבד זרה, וזריתי את כל שאריתך⁶ וזריתים לכל רוח⁷ אשר זרו את יהודה⁸ וזרם מעבר הנהר⁹, אזרה בגוים¹⁰, מזרה ישראל¹¹, כי חנם מזורה הרשת¹², יזרו דעת¹³ ולזרותם בארצות¹⁴. לולי הריש היה בדגש¹⁵. ויתכן¹⁶ להיות מזה הענין וממזרים קרה¹⁷. וענין אחר בשרש הזה¹⁸ זרה, ארחי ורבעי זרית¹⁹. וכבד אחר בענין²⁰ הזרה הזריתי²¹ ותזוני חיל²².

זנה

1 שופטים ב, יז. במקור וכן ב"ג יש פסוק אחר: "זונה אחרי אלהי נכר הערץ (הארץ) דברים לא, טז. 2 הושע ב, ז. 3 בראשית לח, כד. 4 יחזקאל כג, מג ("את" מיותר בט"ס). והעתקת הפסוק לפי הקרי. 5 ירמיה ג, ח. 6 נחום ג, ד (כתב "תזנוני" ומחק הת'). 7 עיין שרש הגה. ב"ג בקיצור: "כדרך שהזכרתי בקנין, מנין". הסדר והנוסח במקור: ופי בנין ומנין וקנין וענין. 8 הושע ד, יא. 9 ב"ג נוסף: "והפועל שלא הוזכר פועלו ואחריה לא זונה (ואולי היה כך בנוסח המקור שלו ?) כמו צוה (במדבר ג, טז) "צוה" (יחזקאל לד, לה). לקמן בשרש 'צוה' לא הוזכר חיוג' את צוה ולא יצוה. 10 ליתא ב"ג (ואולי נשמט, וזכר לדבר: "יצוה", שנזכר שם). במקור מנוקד בטעות: יזנה (ואין מקומו כאן אלא בקל !). 11 הושע ד, י. 12 שם שם יח: הזנה הזנו ! 13 וכן ב"ג. במקור: "את יושבי ירושלים", מל"ב כא, יא. ובתרגומים (?) נשתגר על פי "הזנה את יהודה", שבשני פסוקים קודם לכן: "ותזנה את יהודה ואת יושבי ירושלים". נרמז בא"ג שרש זנה, וע"ש עוד.

זרה

1 יחזקאל ה, ב: תורה לרוח, (וכן לנכון במקור וב"ג). וכאן — אשגרה מיתזקאל יב, יד: אזרה לכל רוח (ביחזקאל ה, יב: לכל רוח אזרה). ועיין שם בכתאב אלנתף עמ' 45. 2 ישעיה ל, כד. 3 ירמיה טו, ז. 4 שמות לב, כ. 5 ירמיה ד, יא. 6 יחזקאל ה, י. — שאריתך, וכך אף במקור ביו"ד אחרי הת". בב"ג חסרה דוגמא זאת. 7 ירמיה מט, לב. 8 זכריה ב, ב. 9 מל"א יד, טו (לנהר). 10 ויקרא כו, לג. 11 ירמיה לא, ט. אף בב"ג מובאה דוגמא זאת כאן, ועיין לקמן הערה 16, וליתא במקור. 12 משלי א, יז. 13 שם טו, ז. 14 תהלים קו, כז. 15 עיין הקדמה. 16 במקור כתוב לפני כן: "ואתכם אזרה בגוים מזרה ישראל אקבצנו". ואין ספק שזוהי ט"ס או טעות (דפוס) מהקודם, וגשמטה שם הדוגמא של מזרה ישראל שנמצאת בשני התרגומים, לעיל הערה 11. — הדוגמאות "יזרו דעת" ו"לזרותם בארצות" — ליתא ב"ג. 17 איוב לז, ט. 18 ליתא במקור. ב"ג: "וע"א (= וענין אחר) בעקר זה" (וליתא "ע"א" במקור). 19 תהלים קלט, ג. 20 הוסף: הזה. 21 במקור נוסף: ותזרה, וליתא אף ב"ג. 22 שמו"ב כב, מ. נזכר בא"ג ומציין למה שכתב בספר התוספת (עמ' 141).

חבה חבה חבי כמעט רגע¹, שם כמו דמי² שבי³. ושם חביון עזו⁴. ויש אומרי' כי בצל ידו החביאני⁵ הנה הוא נחבא⁶ ויתחבא האדם⁷ מכל המחבואי'⁸ מזה השרש והחליפו⁹ היוד ב' א ל פ¹⁰ ונהגו בו. ודע כי מלת החבאת'¹¹ זרת, והיתה ראויה להיות כי החביאה ואם¹² היא מבעלי האלף, או כי החבאתה¹³ אם היא מבעלי ההא ותיו חלף למד הפועל, רק החבאתה למד הפועל בו נמצא במבטא¹⁴, ולא אדע לתיו טעם¹⁵, על כן אמרתי כי היא מלה זרה. וברוך¹⁶ היודע.

חדה חדה חדיתי, ויחד יתרו¹ שרשו ויחדה. והכבד חדה חדיתי, תחדהו בשמחה². ויש אומרי' כי עז וחדה³. חדות יי⁴ מזה השרש והווי מקום הא⁵.

ח ב ה

1 ישעיה כט, כ. 2 שם לה, י (לעיל שרש ד מה). 3 שמות יב, כט (ועוד). על פירושו זה ב"חבי כמעט רגע", חזר אף בכתאב אלנתף, קוקובצוב, "נוביה מטריאלי" (ברוסית) חלק שני עמ' 23 (בחלק שנדפס באותיות עבריות) והוסיף דוגמא: "חבי, אסם מתל בכי, דמי, שבי והו מן אלפעל אלדי לאמה חרף לין. חבה חביתי". ובעברית: "חבי שם כמו בכי (דברים לד, ח)... והוא מן הפעל אשר הלמד שלו אות נחה. חבה, חביתי". והובא אף בשרשים של ר"י בן ג'נאח שרש 'חבה' ורד"ק בשרשים על שם חיג', וכן מעיד תרגום ב"ג. יסטרוב במהדורת המקור הערבי סבור שהוא טעות, על סמך הערתו של ב"ג בתרגומו ("ויש לאמר שהוא צווי לנקבה שהיא עדה ולא על לשון עם שהוא זכר" וכו') ועל כן העביר את התיבה "אסם = שם", לאחר הדוגמא של "חביון" (לקמן בסמוך). והוא טעות של המהדיר. ועיין רד"ק בפירושו לישעיה שהביא דוגמא ל"עם" לשון נקבה. וכן ראב"ע הביא את הפירוש הזה וכן פירוש אחר, כמות שכתב כבר ריב"ג בשרשים: "ידע כי חבי אצל ר' יהודה שם, ואינו רחוק אצלי להיותו צווי לנקבה ורצה בו לשון העדה" (כלשון ההערה בתרגום ב"ג!). ואף בן בלעם בפירושו לישעיה מביא פירושו של חיג' על שם "יש אומרים" ("וקיל"), אלא שהוא סבור כמות ריב"ג שהוא צווי ל"עם". 4 חבוק ג, ד (בטעות הקיפו את הדוגמא הזאת במהדורת תרגום ב"ג, משום שחשבו שזוהי תוספת). 5 ישעיה מט, ב. 6 שמו"א י, כב. 7 בראשית ח, ג. 8 שמו"א כג, כג. 9 במקור: ולכן = אבל (ובלשונו של ראב"ע: ולכן). 10 באלף. וכן בכ"י אחד של המקור! בשאר כ"י של המקור, וכן בתרגום ב"ג לנכון: בהא. ועיין הערת ריב"ג בשרשים שרש חבא, שחיג' הביא את כל הלשונות 'חבא' בשרש 'חבה' בהא ע"ש. 11 יהושע ו, יז. 12 צ"ל: אם. 13 צ"ל: החבתה. 14 במקור: מתבתה פיה מלפוט בה". ונשמט בתרגום ב"ג. 15 תרגום ב"ג: ואין טעם לתו ולא עניין. ומקוצר מלשון המקור. ונוסף עליו. 16 זרה יוצאת מן ההיקש, כצ"ל לפי המקור. — במקור: ואללה (וה). ראש הפסקא על החבאתה לשונו בתרגום ב"ג הוא: "ידע כי החבאתה נפרד מאתיו ויצאו מכלל חבריו והיה משפטו להיות כי החביאה אם הוא בא מלשון האלף או כי החבתה אם הוא מלשון הא' [כמו וגם הגמלים השקתה (בראשית כד, מז) והיא תוספת בתרגום!] וכו'. חיג' חוזר על הענין הזה אף במקומות אחרים. ועיין 'לשונו' כרך מג עמ' 35. נזכר בשרשי ריב"ג שרש 'חבא' ומציין למה שכתב בספר 'הרקמה' (מהדורת וילנסקי עמ' צח, רפא) על הצורה הזאת. על 'ברוך היודע' — עיין בהקדמה.

ח ד ה

1 שמות יח, ט. 2 תהלים כא, ז. 3 דהי"א טז, כז. 4 נחמיה ח, ו. 5 בדיק: והווי מומרת מן ההא. ב"ג: "ונכנסה הווי תחת ההא". נרמז בשרשי א"ג, וע"ש עוד.

חזה חזה חותי, יחזה דעת¹ אחזה דעי² אחוך שמע לי³ מחות דעתי אתכם⁴.
ודע⁵ כי אחותי באזניכם⁶ כמו והחותי ובטאו באלף במקום הא⁷, כאשר הודעתוך
בתחלת הספר, והוא כבד כמו הרבה ארבה⁸, מהרבות⁹. והנה יאמר ממנו¹⁰ החזה
החותי חזה מחזה ולמד הפועל נופל מן אחותי. ויש או' שאינו מזה השרש וישם
האלף בו עקר¹¹.

חזה כי חזה נקם¹ וזה חותי² כלכם חותים³ אשר אני אחזה לי⁴ בל יחזיון⁵
ותחזו בציון⁶ בפתח בעבור החית, כי⁷ כן רוב מנהגו להשתנות דרכו⁷. וכן בעשותו
ולא אחז⁸ לולא⁹ שהו' במקום אתנח⁹ היה האלף פתוח והם חסרים, ושרשם, ותחזה
בציון ולא אחזה. חזיון לילה¹⁰ במחזה¹¹ לאמר חזון נראה אלי¹² ובחזות יעדו
החזה¹³ חזות קשה¹⁴. וענין אחר בית אבנים יחזה¹⁵ עשינו חזה¹⁶ רק מחזו
חפצם¹⁷ איננו מזה השרש¹⁸ וטעו בו רבים¹⁹.

חיה וחי בהם¹ וחיייתה אתה² וחיייתה נפשי³ חיו מן האנשים⁴ כי אחיה⁵ אלמנות

ח ו ה

1 בתרגום ב"ג נוסף: "פועל כבד עובר". 2 תהלים יט, ג. 3 איוב טו, יז. במקור,
וכן בתרגום ב"ג, ישנה דוגמא נוספת: כתר לי ואחד (שם לו, ב). 4 שם, שם. סדר
הדוגמאות שונה בתרגום ב"ג. 5 כן נשמט התרגום ב"ג. 6 איוב יג, יז. 7 תרגום
ראב"ע מדויק לפי המקור. במקור: "אלאלף נטק בהא". ב"ג קיצר: "האלף תחת ההא
ועקרו והחותי באזניכם". 8 בראשית ג, טז. ועוד. 9 שמו"ב יד, יא. 10 במקור:
"ואלקיאס עליה" = וההיקש עליו = והדומה לו. כל ההמשך מכאן ועד הסוף — חסר בתרגום
ב"ג. 11 במקור: "אצלאל". והוא מן המקומות הבודדים שראב"ע מתרגם תיבה זאת "עקר"
ולא "שרש" כרגיל אצלו. עיין מה שכתבתי בקרית ספר שנה נא עמ' 688 (מקור זה
לא הבאתי שם כי הבאתי מהדפוס בלבד). ועיין הקדמה. נרמז בשרשים לא"ג, ומתנגד
לימר "ואחותי" שהוא כמו "והחותי", ע"ש.

ח ז ה

1 תהלים נח, יא. 2 איוב טו, יז. 3 שם כז, יב. 4 שם יט, כז. 5 ישעיה
כו, יא. 6 מיכה ד, יא. 7—7 נשמט בתרגום ב"ג. 8 איוב כג, ט. 9—9 נשמט
בתרגום ב"ג. 10 שם לג, טו. ב"ג: "והשם חזיון לילה". 11 בראשית טו, א.
12 דניאל ח, א. 13 דה"ב ט, כט. 14 ישעיה כא, ב. בתרגום ב"ג: ומ"א (= ומקרא
אחר) חזיון נראה אלי ומ"א ובחזות יעדו החזה חזות קשה. 15 איוב ח, יז. ופירש
ריב"ג בשרשים את העניין עיין שם. ועיין מש"כ ב"תגניס" לר"י בן בלעם שרש 'חזה'!
16 ישעיה כח, טו. 17 תהלים קז, ל. 18 והוא משרש חוז (ריב"ג בשרשו).
19 בדיוק: כמו שטעו בני אדם. בב"ג נשמטה ההערה הזאת. הטועה הוא מנחם? (במחברת
שרש חז במחלקה השנית הסוג השני, שצירף את מחזו וחזה חזוה, לענין אחד "עניין
גבול המה").

ח י ה

1 ויקרא יח, ה. והוא ט"ס וצ"ל וחיה בהם, נחמיה ט, כט. כמות שהוא במקור וב"ג
(ושרשים של ריב"ג). כי על "חיי" דבר אחר כך. במקור וב"ג נוסף: "וחיית ורביית"
(דברים ל, טז). 2 ירמיה לח, יז. 3 בראשית יב, יז. 4 במדבר יד, לח.

חיות⁶. ומרב שדברו במלה הזאת הפילו הה"א ואמרו אשר חי⁷ וחי בהם⁸ ושרשם אשר חיה וחיה בהם. ואמרו ואם בת היא וחיה⁹ ושרשו וחיתה¹⁰, כאשר¹¹ אמרו בלשון זכר בהפלת ההא¹² כן עשו¹³ בלשון נקבה¹⁴ ודרך¹⁵ ותהי ויהי כאשר הודעתך והתאר חסר כי אין גבות חי¹⁶. וגמצא שם¹⁷ חסר חי פרעה¹⁸. ודע כי אחד העודם חיים¹⁹ גבות חי¹⁶ ואחד מות וחיים²⁰ חי פרעה. ויש לך לדעת²¹ כי חיים מלא לדגשות היוד וכן נפש חיה²² מלא לדגשות היוד, ובלשון הקדש ימצא אחד הפעלים חסר ויראה שרשו כאשר יהיה²³ בלשון רבים או²³ יסמך באות, וזה יהיה אם יתחברו בפעל שתי אותיות שוים יפול האחד ויבא חברו במקומו, וכשיבא ממנו לשון רבים יתחבר באות שיסמך אליו אל שרשו שיתבלע האחד בשני הדגוש, כמו חי וחיים ושרשו שני אותיות מאותיות הנח, וכמו רך רכים רכה שהוא מן רככה²⁴, פת פתים פתי מן פתות אותה פתים²⁵ ובפתותי לחם²⁶, קן קנים קני מן קננה קפוז²⁷, עם עמי עמי מן עממי הארץ²⁸, סף ספים מן הסתופף בבית אלה²⁹, דל דלים מן דללו וחרבו³⁰, חג חגים מן המון חוגג³¹ חוגגים³², חם זה לחמנו חם הצטיידנו אותו³³, חמים³⁴ מן יתחמם³⁵, חק חקים, מן חוקקים חקקי און³⁶. חת מדרך³⁷ המה חתים³⁸ מן תראו חתת³⁹, לב לבי מן לבב, צל צלם מן וגסו הצללים⁴⁰, תל עול⁴¹ על תלם⁴² מן הר גבוה ותלול⁴³, תם ורשע⁴⁴ מן תמימה, ומן⁴⁵ בר לבב⁴⁶ לברי לבב⁴⁷, ברה בחמה⁴⁸ מזה המין כי הוא [מן] ברור מללו⁴⁹ יתבררו⁵⁰, וכן הר הרים שהוא מן הררי עד⁵¹, ומן⁵² מר

5 תהלים קיח יז. 6 שמו"ב כ, ג. 7 בראשית ה, ה. 8 ויקרא יח, ה (לעיל הערה 1). 9 שמות א, טו. 10 ב"ג נוסף: "כמו כאשר דמית כן היתה" (ישעיה יד, כד). 11 ב"ג לנכון: "אבל מפני". במקור: "ל כן למא קאלו". ויש להוסיף בשני התרגומים: בעבר. 12 בדיוק: בהפלת למד הפעל (אבל אף ב"ג: בחסרון הא). 13 הוסף: בעבר (וחסר אף ב"ג). 14 בדיוק הוסף: בהפלתה. 15 הוסף לפי המקור: והדרך בותחי ויחי כדרך אשר הודעתך בותחי ויהי. וקרוב לזה בתרגום ב"ג: "וטעם ויחי [ותחי רוח יעקב, בראשית מה כז, הוספה ?] כטעם ויחי ותהי כמו שהודעתך כבר". 16 מל"א כא, טו. מ"והתואר" עד כאן חסר ב"ג. ונוסף שם הרבה, ולא הקיפהו המהדיר! 17 הוסף: גם כן. 18 בראשית מב, טו. 19 שמות ד, יח. 20 משלי יח, כא. 21 הוסף: גם כן. 22 בראשית ב, ז. 23—23 חסר ב"ג. 24 ישעיה א, ו. 25 ויקרא ב, ו. 26 יחזקאל יג, יט. 27 ישעיה לד, טו. 28 נחמיה ט, כד. במקור, וכן ב"ג קודמת לזה דוגמא אחרת: בעממ"ד, שופטים ה, יד. 29 תהלים פד, יא. 30 ישעיה יט, ו. 31 תהלים מב, ה. 32 שמו"א ל, טו. דוגמא זאת נשמטה בב"ג. 33 יהושע ט, יב. 34 איוב לו, יז. 35 שם לא, כ. 36 ישעיה י, א. ב"ג נוסף: "גדולים חקקי לב" (שופטים ה, טו). 37 ירמיה ג, ב. 38 שם מו, ה. בכתאב אלנתף לפסוק זה כתוב מן דואת אלמתיין (פעל מאץ נאקץ מתל) רך לבבך (מל"ב כב, יט) וגירימא = מפעלי הכפל. פעל עבר חסר. כמו רך לבבך. וכו'. ועיין בעלי הכפל שרש 'חתת'. 39 איוב ו, כא. 40 שה"ש ד, ו. 41 דברים יג, יז. 42 יהושע יא, יג. 43 יחזקאל יג, כב. ועיין הפעלים וכו' לר"י בן בלעם שרש "תל". 44 איוב ו, כב. והוסף כאן לפי המקור וכן ב"ג: יונתי תמתי (שה"ש ה, ב), יהיו תמים (שמות כ, כד, והאחרונה חסרה אף ב"ג) מן "תמימה" (ויקרא ג, ט, ועוד הרבה). אבל תמים הרפה הרי הוא פעול מן תמימה, וגשמת בהעתקת ראב"ע על ידי הדומות "תמימה — תמימה". 45 צ"ל: וכן. 46 תהלים כד, ד. 47 שם מז, ו. וחסר ב"ג. 48 שה"ש ו, י. 49 איוב לג, ג. 50 דניאל ב, י. 51 חבקוק ג, ו. 52 צ"ל: וכן,

מרים שהוא מן מרור⁵³ וימררו⁵⁴, לכן⁵⁵ הריש לא ידגש⁵⁵. ויתכן להיות⁵⁶ כמוהם שר שרים כי תשתרר עלינו גם השתתר⁵⁷, וידמה להם דום ליי⁵⁸ יראה⁵⁹ שהוא מן דממה, על כן נדגש⁶⁰ דומו עד הגיענו אליכם, [סב] דמה לך⁶¹ שהוא מן וסבב בית אל⁶², במלת סובו ציון⁶³ יסוב אותו⁶⁴ יראה⁶⁵ שהוא מן וסבב בית אל⁶⁵, במלת יסובו עלי רביו⁶⁶, ותרון לשון אלם⁶⁷ יראה שהוא מן רנן ירנן⁶⁸ במלת [ירונן] יושבי סלע⁶⁹, ילק בלשונו⁷⁰ יראה שהוא מן המלקקים⁷¹ במלת ילקו הכלבים⁷² דגוש. וכמהו רבים בלשון הקדש והמחפש אותם ימצאם⁷³, על כן אמרתי כי חי חסר, וחיים שלם, ואם תרצה⁷⁴ לעשות לשון רבים מן החי והחי יתן אל לבו כמנהג הידוע בפעלים שהם עלומי הלמד תאמר חים⁷⁵ כי חיות הנה⁷⁶. והכבד, החיה יי אותי⁷⁷ ואותה החייתי⁷⁸ החייתם אותם⁷⁹ והחיה אותם⁸⁰. אחיה מחיה להחיו⁸¹ רוח שפלים ולהחיות לב נדכאים⁸¹. וכבד אחר ונפשו לא חיה⁸² החייתם כל נקבה⁸³ אשר חיו⁸⁴ מכשפה לא תחיה⁸⁵ ממית ומחיה⁸⁶ לחיות זרע⁸⁷ ולחיותם ברעב⁸⁸.

חכה חכה חכיתי אחכה, כל חוכי לו¹. והכבד, חכה את איוב² וחכיתי ליי³. ולכן יחכה יי⁴ אשרי המחכה⁵ המחכים למות⁶.

53 צ"ל: מרורים, שמות יב, ח. 54 שמות א, יד. 55 לכן = אבל. כל ה פ י ס ק א ח ס ר ה ב"ג. 56 כן לגכון במקור: "וימכן אן יכוני". ב"ג ב ה ח ל ט: וממין זה. 57 במדבר טז, יג. 58 תהלים לו, ז. 59 אף כאן ב"ג ב ה ח ל ט: "וכמיהו דם לה" שהוא מן דממה דקה "מל"א יט, יב). 60 הוסף: המים, שמו"א יד, ט. ב"ג נוסף: "כי הבליעו המם הראשונה בשנית". 61 שה"ש ב, יז. הוסף: נראה שהוא. ולגכון ב"ג: יראה. 62 שמו"א ז, טז. 63 תהלים מז, יג. 64 מל"א ז, כג. 65—65 חסר ב"ג. 66 איוב טז, יג. 67 ישעיה לה, ו. 68 תהלים קלב, טז. 69 ישעיה מב, יא. 70 שופטים ז, ה. ב"ג נשמט: יראה שהוא מן. 71 שם, שם ו. 72 מל"א כ"א, יט. 73 כאן קיצור. ותרגום ב"ג קרוב למקור: "החוקר והמבקר הפעלים הכפולים [מעין ולמד", ליתא במקור] ימצאם יוצאים באמת כמו שהזכרתי". 74 בדיוק לפי המקור: ואולם רבים (של) אדם אשר חי (בראשית ה, ה) והחי יתן אל לבו (קהלת ז, ב), קל חסר, בדרך הידוע בפעלים עלולי הלמד. 75 במקור וב"ג: חיים! וניקד במהדורת המקור: חיים, וטעות היא! וצ"ל: חיים. 76 שמות א, יט. והוסף: והיחיד חיה קל חסר. בתרגום ב"ג: "כמו שנאמר כי חיות הנה מעניין אחר יאמר לזכרים חיים כמו בליים". ונוסף שם עוד. ע"ש. כמו שהוא ברד"ק. ועיין פרסום פריץ ZAW 14 עמ' 188. 77 יהושע יד, י. 78 במדבר כב, לג. 79 שופטים ח, יט. 80 יהושע ט, כ. 81 ישעיה נז, טו. 82 תהלים כב, ל. 83 במדבר לא, טו. 84 שופטים כא, יד. 85 שמות כב, יז. 86 שמו"א ב, ו. 87 בראשית ז, ג. 88 תהלים לג, יט. — לכל העניין שעסק כאן חיוג' הקדיש רס"ג פרק מיוחד, על הכפולים. עיין קטע מן צחות לשון הקדש שפרסם הרכבי. חדשים גם ישנים. וז, 8 עמ' 30. — נרמז בא"ג בשרשו וע"ש עוד הרבה. ועיין חיוג' שרש 'נשה', וראב"ע לשמות א, טז וספר צחות דף כא, כו.

חכה

1 ישעיה ל, יח. 2 איוב לב, ד. 3 ישעיה ח, יז. 4 שם ל, יח. 5 דניאל יב, יב. 6 איוב ג, כא. נרמז א"ג בשרשים.

חלה ¹ כי חלה ² חליתי ³ אני ⁴ ואביך ⁵ חולה ואין חולה מכם ⁶ כי חולת אהבה ⁷ גם כל חלי וכל מכה ⁸ אכן חליינו ⁹ את חליו ¹⁰, נהייתי ונחלתי ¹¹, ולא נחלו ¹² ואתה בחללים רבים במחלה ¹³ ואת תחלואי ¹⁴, ואני בחלותם ¹⁵ ויצר ¹⁶ לאמנון להתחלות על מטתך והתחל ¹⁷ ויתחל ¹⁸, והכבד החלה, החליתי הכותך ¹⁹, חלה ²⁰ מחלה החלה ²¹ פועל שלא נזכר שם פועלו, ולולי ²² מקום החית היה ההא מקובץ ²³ בחולם או שורוק כמנהג. החלה יחלה החלו החלתה. וכבד אחר אשר חלה ²⁴ יי' חלות כמונו ²⁵, יחלה מחלה. ובשרש הזה ²⁶ ענין [אחר] וחלה את פני יי' ²⁷ ופני יי' לא חלתי ²⁸, חלו נא ²⁹, יחלו פני נדיב ³⁰ ויחל משה ³¹ שרשו ויחלה, וכן חלו נא שרשו ³² חלה.

ענה ¹ ענית ² ואמרת ויענו ³ כל העם. וקרוב מזה הענין ענה ⁴ באחיו לא ⁵ תענה ברעך וענתה ⁶ בי ⁷ מעץ יענה ענה ⁸ בי ⁹ וענה גאון ישראל ¹⁰. והכבד הענה העניתי הענתי ¹¹ אענה אף אני ¹² מענה ¹³, וענין אחר ענו ¹⁴ ליי' בתורה, ענו לה ¹⁵ ותען להם ¹⁶, וקרוב להם וענה ¹⁷ וענתה שמה ¹⁸, והכבד ¹⁹ על מחלה לענות ²⁰ קול ענות ²¹, חמר ענו לה ²², וענין שלישי ענה בדרך כחי ²³ עניתי בצום נפשי ²⁴

ח ל ה

1 ישעיה לט, א. 2 שמו"א ל, יג. 3 טעות סופר, ואין פסוק כזה. וחסר כאן והוסף לפי המקור (וכן אף ב"ג): וחליתי. והייתי כאחד האדם, שופטים טז ז. יחלה, ויחל (בט"ס במקור: ויחלה). אסא דהי"ב טז, יג. 4 אביך, בראשית מח, א. 5 שמו"א כב, ח. 6 שה"ש ב, ה. 7 דברים כח, סא. 8 ישעיה נג, ד. 9 הושע ה, יג. 10 ב"ג נוסף: ולשון נפעל. דניאל ח, כז. 11 עמוס ו, ו. 12 דהי"ב כא, טו. 13 תחלואיה, דברים כט, כא. 14 תהלים לה, יג. שלוש הדוגמאות האחרונות אינן בב"ג. 15 ב"ג נוסף: "ולשון התפעל". שמו"ב יג, ב. 16 שם, שם. 17 שם, שם. 18 נוסף ב"ג: "משפטם להיות והתחלתה ויתחלה". ועיין לעיל, שרש ג'לה. 19 צ"ל: חלה. 20 הוסף: החלי, החלות, וליתא אף ב"ג. 21 צ"ל: החליתי, דהי"ב לה, כג. 22 עיין הקדמה. בענין למונח זה. 23 במקור: "לכאנת צמתהא פי אלהא עלי אלוהא אלמערופ" = והיתה ההא דגושה, על הדרך הידועה. ב"ג: "היתה ההא בקמץ חטף והאות אחריה בשבא, כמו הראית לדעת", דברים ד, לה! 24 דברים כט, כא. 25 ישעיה יד, ו. 26 "הזה", ליתא במקור וב"ג. 27 מל"א יג, ו. 28 שמו"א יג, יב. 29 מלאכי א, ט. 30 משלי יט, ו. 31 שמות לב, יא. 32 ב"ג "ראוי להיות", נרמז בא"ג שרש חלה. ועיין שם עוד.

ע נ ה

1 במקור וכן ב"ג נוסף: "עניתי מאד" (תהלים קטז, י). ומתאים לדרכו של חיוג' בכל ערך לרשום אף גוף ראשון. 2 דברים כז, ה. 3 שמות יט, ח. במקור וכן ב"ג נוסף: "ויען כל העם", מל"א יח, כד. 4 דברים יט, יח. 5 שמות כ, טו. 6 בראשית ל, לג. 7 צ"ל: וכפס יעננה, חבקוק ב, יא. במקור נוסף: "עניי ה'", מל"א יח, לד. וליתא אף ב"ג. 8 מיכה ו, ג. 9 הושע ה, ה. 10 ליתא במקור, ב"ג: "והפועל הכבד הענה יענה". 11 איוב לו, יז. 12 מיכה ג, ז. 13 תהלים קמו, ז. 14 במדבר כא, יז. 15 שמות טו, כא. 16 ישעיה יג, כב. 17 הושע ב, יז. 18 ב"ג: "והפועל הכבד מענין זה". במקור — כמו כאן. 19 תהלים פח, א. 20 שמות לב, יח. 21 ישעיה כז, ב. 22 תהלים קב, כד. 23 שם לה, ג. 24 דברים ח, ג.

ויענך וירעיבך²⁴, אם ענה תענה²⁵, נגש והוא נענה²⁶, ונפש נענה תשביע²⁷ ההא לשון נקבה במלת נענה והלמד חסר. לענות מפני²⁸ ענות עני²⁹, העניים³⁰.

עצה עצה עציתי אעצה עוצה¹ עיניו.

עקה ועשית¹ מעקה.

ערה יתחברו בשרש הזה ארבעה ענינים¹ האחד הערה² למות נפשו, העריתי³. ויש בו כבד אחר ערה ערית, אל תער נפשי⁴ ותער כדה⁵. והענין השני את מקורה הערה⁶ ערום ועריה⁷. פעל כבד⁸ פתהן יערה, ערות יסוד⁹. והצווי ערו¹⁰ ערי, ולולא מקום הריש היה נדגש כמו צוה צויתי צוו¹¹. והענין השלישי¹² וקיר ערה¹³, ובנין נפעל נערה נעריתי אערה¹⁴ עד יערה עלינו¹⁵. והענין הרביעי¹⁶

25 שמות כב, כב. 26 ישעיה נג, ז. 27 שם נח, י. הסדר במקור: ונפש נענה נגש והוא נענה. בב"ג, הסדר כמו כאן. 28 שמות י, ג. 29 תהלים כב, כה. 30 ישעיה מא, יז. — העניים והאביונים, כן במקור וב"ג. נרמז בשרשי א"ג ומראה למה שכתב בתוספת (עמ' 162) ונושא ונותן עוד.

ע צ ה

1 משלי טז, ל. במקור יש כאן אשגרה: עוצה עיניו מראות ברע! ואין פסוק כזה, אלא הוא צרוף של משלי עוצה עיניו, וישעיה לג, טו; עוצם עיניו מראות ברע. ומצויים הרבה צירופי פסוקים כאלה. ועיין למשל, מה שכתבתי ב'לשוננו' כרך לז עמ' 314. ב"ג מביא את כל הפסוק במשלי עצה עיניו לחשוב תהפוכות (כנראה כדי שלא תטעה!). וכן בשרשים של א"ג, שרמזו לכאן ומוסיף עליו.

ע ק ה

1 דברים לב, ח.

ע ר ה

1 כלשון הזה אף בשרש 'רבה' ובשרש 'שוה' ו'שעה'. אבל על פי הרוב איננו מפרט; בשרשים: 'חלל', 'עלל', 'קלל'. ב"ג: נמצא בעקר זה וכו'. וכן תרגם אף בשרש 'רבה' ועוד. 2 ישעיה נג, יב. 3 במקור נוסף: אערה. ב"ג נוסף: "פועל כבד העריתי יערה מערה" וליתא אף במקור. אבל מלשוננו אחר כך: "ויש בו כבד אחר", משמע שלפני כן העיר שהעריתי הוא פועל כבד. 4 תהלים קמא, ח. 5 בראשית כד, כ. 6 ויקרא כ, יח. 7 יחזקאל טז, ז. 8 הוסף: אחר, ישעיה ג, יז. 9 חבקוק ג, יג. 10 במקור: "ערו ערו עד היסוד בה", תהלים קלז, ז. ונוסף שם: ערי. ואף ב"ג ליתא אלא: ערו. 11 במקור: יצוה, צוה, יצוה. ומשובש הוא. ב"ג: צוה, יצוה, צוה. וצ"ל: צוה, צוה, צוה, בב"ג — תוספת גדולה. 12 ב"ג חסר כל הענין השלישי והנפעל, עד "עלינו", והענין הרביעי אצלו הענין השלישי אע"פ שאף בראש הענין כתוב: ארבעה ענינים! — במקור, רק והשלישי. 13 ישעיה כב, ו. 14 במקור פעמים "אערה אערה". 15 ישעיה לב, טו. 16 במקור: והרביעי. 17 ישעיה

ערות אל יאור¹⁷ שם הפועל מפועל כבד. ויתכן היותו¹⁸ לשון נקבות ויהיה חסר הלמד. והאחד ערה כמו בלה בלות. ובנין התפעל ומתערה כאורח רענן¹⁹.

עשה [עשה] יי' אשר זמם¹, כאשר זמם לעשות², אנכי עשיתי ארץ³, הוא עשך⁴, העשויה בהר סיני⁵, כי עשה לו⁶. יעשה⁷ מעשה ויעש, בפתח בעבור העין⁸. דאין נעשה פתגם, לא יעשה כן⁹ עד חצי המלכות ותעש¹⁰ שרשו ותעשה. וענין שני¹¹ עשה עשיתי הנני¹² עושה את כל מעניך בעשות¹³ ממצרים. ובענין הזה כבד, עשה עשיתי, הנני עושה¹⁴ ושם עשו דדי בתוליך¹⁵ אשר עשיתי בסתר¹⁶. ואין מזה השרש ועסותם רשעים¹⁷ כי טעו רבים¹⁸.

צבה צבה צבית וצבתה בטנה¹, ואת בטנך צבה². והכבד הצבה הצבית צבה, לצבות בטן³ פתיחת הלמד תורה שהוא כבד, כי הפתח במקום ההא⁴ הנופל ושרשו להצבות. וכן לנפיל⁵ שרשו להנפיל, למרות עיני כבודו⁶ ששרשו להמרות, לשמיע⁷ בקול תודה שרשו להשמיע, לנחותם⁸ הדרך שרשו להנחותם. ואיננו מזה השרש

יט, ג. על יאור. 18 במקור: "וימכן אן יכון גמע נאקץ אללאם ואחדה ערה מתל בלה בלות". והמקור מטעה, כי הדוגמה היא ללשון נקבה וצ"ל ערה, בלה. ולנכון פירשוהו ראב"ע וב"ג: "ויתכן להיות לשון נקבות רבות האחת מהן ערה, כמו בלה, בלות" (ונשמט: חסר הלמד). 19 תהלים לו, לה. גרמו בשרשים, ומציין לספר ה'תוספת' עמ' 164. ומוסיף: "ובשרש ענין חמישי קרוב שיהיה נגזר מן הענין השני לא זכרו ר' יהודה והוא (לכסות בשר ערוה, שמות כ, מב, כן לפי המקור הערבי) לכסות את ערותה", הושע ב, יא.

ע ש ה

1 איכה ב, יז. 2 דברים יט, יט. כל הדוגמא ליתא לא במקור, ולא ב"ג. ונכון, כי דרכו של חיוג' צריך היה להקדים לפני דוגמא כזו: והמקור (שם הפועל). 3 ישעיה מה, יב. 4 דברים לב, ו. 5 במדבר כח, ו. 6 תהלים כג, ה: "כי עשה יעשה לו כנפים" (מקור וב"ג). 7 לשון ב"ג: "יעשה נעשה ויעש בפתח מפני העין. אין נעשה פתגם". ובמקור: נעשה, עשה לך (בראשית ו, יב), מעשה, ויעשה. וצריך לתקן בכולם בסדר. 8 אין, קהלת ח, יא. 9 בראשית כט, כו. 10 אסתר ה, ו. 11 במקור אכר = אחר. אבל אף ב"ג שני. ענין שני אצל ראב"ע עוד: שרש אור, גור, חול, ניר, ציץ, רוע, רוק, שוק, עמ' 107, שרש אבה, כרה, לוח, מחה, קוה, קנה, קרה, רדה, רעה, שנה. וששי: חגג, פתח, קשט, שלל, חמם. ואף אצל ב"ג אין קביעות "וענין אחר — וענין שני", משמשים לסירוגין. 12 צפניה ג, יט. 13 יחזקאל כג, כא. 14 משובש וכפול מלמעלה אות 12. 15 יחזקאל כג, ג. 16 תהלים קלט, טו. 17 מלאכי ג, כא. 18 במקור: כמא ט'ן בעץ אלנאס — כמו שטעו (מקצת) בני אדם. ב"ג: "כמו שדמו הטועים". ועיין הקדמה. גרמו בשרשים, ודן בו והוסיף הרבה. שרש זה נמצא בדפוס אחר שרש 'עלה'. והדפסתיו כאן על פי כ"י רומי.

צ ב ה

1 במדבר ה, כז. 2 שם, שם כא. 3 שם, שם כב. 4 דוקס: הא. 5 במדבר ה, כב. 6 ישעיה יג, ה. וכן כתב בכתאב אלנתף שם. 7 תהלים נו, ז. במקור נוסף כאן: למחות מלכין (משלי לא, ג) אצלה (שרשו) להמחות. וליתא אף ב"ג. 8 שמות יג, כא. במקור חסרה דוגמא זאת. 9 זכריה יא, טו. ב"ג: בקיצור ותוספת:

והנצבה⁹ לא יכלכל, וטעו בו רבים¹⁰. וענין אחר וכל¹¹ צוביה ומצודתה, שרשו¹² צבאיה, כדרך חוטאים ליי¹³ קראים אל יי¹⁴ בדרך האחר שהזכרתי בשתייהם¹⁵. רק חוטאים וקוראים נכתבו בשרש ונכתב זה על¹⁶ המבטא.

צדה ואשר לא צדה¹ צדיתי צודה את נפשי² בצדיה³. ויתכן⁴ היות נצדו עריהם⁵ מזה השרש וזה הענין⁶, והוא מהבנין נפעל נצדה נצדיתי, אצדה יצדה.

צפה צפה צפיתי, יצפה, עיניו בגוים תצפינה¹ יצף יי² שרשו יצפה. צופה נתתיך⁸ צופיו עורים כלם⁴. והכבד בצפיתנו צפינו⁵, ואצפה⁶, צפה דרך⁷ עמדי וצפי⁸. וענין אחר וצפה ראשיהם⁹ וצפית אותם¹⁰ ויצף את הבית¹¹ צפוי למזבח¹² מצופה על הרש¹³.

"להצבות, והוטלה פתחות ההא שנגרעה על הלמד לפניה. כמו שהזכרתי כבר בלנחותם". משמע שדוגמת "לנחותם" לא היתה לפניו כאן. ובאמת איננה אף במקור. וישנה בשרש 'מרה'. ולשון המקור: "לצבות בטן פתח אללאם ידל עלי אנה תקיל פקד יקום פתחא מקאם אלהא אלסאקטה מנה, ואצלה להצבות. וכדלך ולנפיל אצלה להנפיל, למרות עיני כבוד אצלה להמרות, לשמיע בקול תודה אצלה להשמיע, למחות מלכין אצלה להמחות". ואתה רואה שבין ראב"ע ובין רמב"ג לא תרגמו את מקור כצורתו. ¹⁰ לשון ב"ג: "כמו שדמו אנשים טועים". במקור "כמא טן קום פאפהם" (= והבן). וכלשון הזה אף לעיל בשרש 'עשה' והערה ¹⁷. ¹¹ ישעיה כט, ז. ¹² במקור: אחסב = ואחשוב. וכן צ"ל: ב"ג: וחסוב (וכן לקמן שרש צדה הערה ⁴), כי ראוי להיות, מתרגם כדרכו. ואמר חיוג' בכתאב אלנתף עמ' ²⁷: "ימכן אן יכון צביה מתל צבאיה, פכפפת אלאלף ואסקטת ובקי לפטה מתל לפט חטאים קוראים". ובעברית: יתכן שתהא צביה כמו צבאיה והוקלה האלף ונשארה במבטא כמו מבטא חוטאים קוראים. ¹³ ב"ג בדיק: ונהגו בו כמנהג חטאים. שמו"א יד, לג. ¹⁴ תהלים צט, ו. ¹⁵ לעיל שרש 'מלה'. ¹⁶ כן נכון. דוקס: במבטא. ב"ג: "בהנחיה להם למד הפועל אבל חטאים קוראים, נכתב על העיקר. וה נכתב לפי דבור הלשון [ומשמע האזן (הרחבת לשון המקור)]". נרמז בשרשים. — הדיבור על לצבות, לשמיע לסתיר נמצא אף בשרש 'מרה' באריכות יתר, ובכתאב אלנתף למקומות שונים, ועיין 'לשוננו' כרך מב, עמ' ²¹⁵.

צ ד ה

1 שמות כא, יג. 2 שמו"א כד, יג. 3 במדבר לה, כ. 4 במקור: ואחסב = ואני חושב. ב"ג: וחשוב, לעיל שרש 'צבה' הערה ¹². ועיין הקדמה. 5 צפניה ג, ו. הובא בשרשים ורומז למה שכתב בספר התוספת (עמ' ¹⁶⁴) ומפרשו על פי הארמית מלשון שממה (ומכאן תוספתו של ב"ג: "והוא ענין אחר מלשון שממה בלשון ארמי צדיה"). 6 ב"ג: "נצדו עריהם לשון נפעל מעקר זה, יצדה, יצדו". במקור: נצדה, צדיתי, נצדו עריהם, יצדה אצדה.

צ פ ה

1 תהלים סו, ז. 2 בראשית לא, מט. 3 יחזקאל ג, יט. 4 ישעיה נו, י. 5 איכה ד, יז. 6 תהלים ה, ד; "בקר אערך לך ואצפה" (מקור וב"ג). 7 נחום ב, ב. 8 ירמיה מת, יט. 9 שמות לו, לה. 10 שם כה, יג. 11 דהיי"ב ג, ו. 12 במדבר יז, ד. 13 משלי כו, כג. נרמז בשרשים שרש 'צפה'. והאריך בכמה דברים.

קהה קהה קהיתי, אקהה תקהינה שניו¹. קהה קהי קהו² קוהה. והכבד אם קהה הברול³ קהה⁴ קהיתי אקהה מקהה.

קוה קוה קויתי¹ מקוה¹ וקוי יי² אשר לא יבשו קוי³ מקוה ישראל⁴. והכבד קוה קויתי יי⁵ קוהה נפשי⁶ ויקו לעשות ענבים⁷ יקו לאור⁸ קוה אל יי⁹. וענין אחר¹⁰ בנין נפעל¹¹ נקוה יקוה ונקוו אליה¹² יקוו המים¹³ ולמקוה המים¹⁴. וענין שלישי¹⁵ את תקות חוט השני¹⁶, קו המדה¹⁷.

קבב קבותי¹ וקבותו לי משם² שרשו קבבתו³ מה אקוב לא קבה אל⁴ שרשו מה אקבב, לא קבבו, ודגשות קוף אקוב חלף⁵ החסרון. ובחרו האלף בסגול כמנהג⁶ אלף המדבר⁷ בפעל הקל שהוא שלם משינוי וחסרון. ואלו נאמר מה אקוב לקוב אויבי⁸ היה טוב. לכה קבה לא⁹ יתכן היותו צווי מן¹⁰ קבב יקבב ושרשו קבבה

קהה

במהדורת דוקס נשתבשו כאן הדברים. שם נקבע שרש קעה והדוגמאות קהה קהיתי אקהה, תקהינו שניו. ושרש 'קהה', קה קועה ! והכבד אם קהה הברול קהיתי אקהה אקהה. והכל משובש ומתוקן בכ"י רומי שאני מדפיס כאן.
1 ירמיה לא, ל. 2 ליתא במקור. בב"ג חסר כל הצווי, ו"קוהה" בכללם. 3 קהלת י, י.
4 ליתא במקור וב"ג. נרמז בשרשים ופירשו.

קוה

שרש זה נדפס במהדורת דוקס, ולא פרסמתי כאן אלא משום השינוי בכתב יד רומי, עיין לקמן.

1 במקור: אקה, וליתא ב"ג. 2 תהלים לז, ט. 3 ישעיה מט, כג. 4 ירמיה יד, ח.
5 תהלים מ, ב. 6 תהלים קל, ה: קויתי ה' קוהה נפשי. 7 ישעיה ה, ב. 8 איוב ג, ט. 9 תהלים כז, יד. במקור הובא כל הפסוק, שיש בו פעמיים קוה. 10 במקור: "ומעני תאני" = ועניין שני, וכן ב"ג. 11 בנין נפעל, ב"ג: "לשון נפעל". וליתא במקור, שנשמט בודאי. 12 ירמיה ג, יו. 13 בראשית א, ט. 14 בראשית א, י. במקור: מקוה מים, ויקרא יא, ל. וכן בשרשים לא"ג. ב"ג: "וה שם מקוה מים". 15 מכאן ועד סוף הערך אין במקור ! וב"ג: "וענין שלישי קו המדה את תקות חוט השני ויתכן להיות מזה אם אקוה שאול ביתי" — ולקוח אולי משרשים לא"ג: "ומן השרש הזה את תקות חוט השני קו המדה. 16 יהושע ב, יח. 17 ירמיה לא, לח. נרמז בשרשים והאריך עוד בזה.

קבב

שרש זה נדפס ע"י דוקס, והדפסתי כאן ע"פ כ"י רומי.
1 קבותי, במקור וכן דוקס נוסף: קבו. וליתא אף ב"ג. 2 במדבר כג, כז. 3 בב"ג נוסף: "על משקל וקברתי". 4 שם, שם, ח. 5 דוקס: תחת, ב"ג: תמורת. 6 במקור: "עלי אל תשביה" = בדמיון, בהשוואה. 7 במקור: "אללאחקה" = המצורפת. 8 לקוב אויבי, במדבר כג, יא. תיבות אלו באות במקור (וכן ב"ג) לאחר היה טוב, כי הוא כבר ענין אחר ! תרגום ראב"ע קרוב ללשון המקור. בתרגום ב"ג הלשון אינה ברורה ונוסף בה הרבה. וזה לשונו: "משפטם להיות על עקרם והמלא חסרונם להיות מה אקבב לא קבבה אל. ודגשות קוף אקוב תמורה מן החסרון עד שיצא אקבוב ("על משקל אשמור" הוספה) ותהיה האלף בסגול ("כמוה באשמור", הוספה) ואילו נאמר אקוב ("בקמצות האלף"

והרפו הבית הדגוש כדי שלא יכבד והתחברו שני ביתין רפין העמידו האחד מקום שנים כאשר הודעתך ממנה ¹¹ גם בפעל הכפל. רק ¹² וקבנו לי ¹³ הוא משרש אחר והוא קבן וכן ויקב בן האשה ¹⁴ ונקב שם ¹⁵ יי' שרש אחר והוא נקב. אמר משה הכהן המתרגם וכו' עד הסוף

♦♦

כמות שכתבתי¹ בהקדמה, אינני משווה את כ"י רומי למהדורת דוקס, אלא מתקן את המקומות שבהם שאל דוקס שאלות, לפי סדר העמודים. חוץ מן 'ספר הניקוד' שיש מהדורה מכתב יד אחר בסוף תרגום ר' משה בן ג'קטילה לספרי חיוג', מהדורת נוט.

עמ' 3: וקבצתי כל מין שבכל למין גבור? בכי"ר לנכון: וקבצתיים כל מין שפל למין גבוה (לשון זה נמצא אף ביסוד מורא לראב"ע פרק שני). ועיין מה שתקנתי כבר ב'לשוננו לעם', מחזור כח עמ' 42.

עמ' 36—37 שרש 'אסר': וכן וישב אבימלך בארומה (שופטים ט, מא) בהעלם האלף ושרשו להתנועע האחרי? בכי"ר ליתא לנכון "האחרי". בנוגע לארומה הזכירה חיוג' אף ב"כתאב אלנתף" לירמיה מ, מא.

עמ' 58: ונפל זה הנח הנעלם מהמבטא והמכתב וכו' מזה שבתם? וניסו לתקן שם בהערה 2: ולא שבתם (עמ' ד, 2). בכי"ר: מה זה שבתם, מל"ב א, ה.

עמ' 60: הוא ישופך ראש... משרש ולא קרוב. בכי"ר: אשורנו ולא קרוב (במדבר כד, יז).

עמ' 65: שער [פעול שלא נקרא שם פעלו] בהשבת הנח הנעלם הנוסף אחר הנוסף ואחר הנוספים, וזו לקיבוץ מה שיש לפניו מאין (?) בו וכו'. כאן נשמט פסוק שלם וצ"ל: שיש לפניו [כי כל פועל שלא נקרא שם פועלו שהוא נלקח מן הפעיל ואין בו וכו'] (כי"ר).

עמ' 72, שרש בוש: ולא יתכן [וההתפעל] יתבוששו. התיקון מיותר, ומשבש. ולנכון: ולא יתבוששו (וליתא: יתכן!) ועיין בהקדמת חיוג' עמ' 68.

הוספה) גם זה טוב. 9 צ"ל: לי, במדבר כב, יא. 10 בדיוק: מן פעל כבד, קבב. 11 בדיוק: מדרכה באותיות כפולות. תרגום ראב"ע מדויק לפי לשון המקור, תרגום ב"ג: "לכה נא קבה לי בבית אחת עומדת במקום שנים והיתה ראויה להדגש [ולהיותה קוף לפניו בחטף] ויש לאמר שהוא מן הפעל הכבד קבב [על משקל סבב] ומשפטו להיות קבבה והרפו הבית הראויה להדגש ועמדה האחת במקום שתיים". "ויש לאמר" עד הסוף הוא קרוב ללשון המקור. ונראה כאלו יש כאן תרגום כפול! 12 רק = אבל. עיין הקדמה. 13 במדבר כג, יג. 14 ויקרא כד, יא. 15 שם, שם טז. לאחר מיכן באה בכתב היד השגת ר' משה ג'קטילה על חיוג'. ועיין הקדמה. נזכר בשרשים ומציין לספר התוספת (עמ' 213).

עמ' 75, שרש ה'ו': סופו: ובנין נפעל ניהום נהימתו יהום, כמו ותהום כל העיר כמו והאיר להם יעיר (?). בכ"ר: נהום נהומותם... כמו ותהום כל העיר, כמו ויאור להם בחברון (שמו"ב ב, לב) יעור (יואל ד, יב) *.

עמ' 76, שרש ז'ו': זד יהיר, אורח, המים הזידונים. בכ"ר: זד יהיר לץ שמו, אזור (אזיד) המים הזידונים.

עמ' 87 שרש פ'ר: הפירותי או הפרתי על שני הפנים. אפיר יפיר או יפר, ואם הפר יפיר מפיר (?) או מפר אותות בדים. כן אף בכ"ר רומי, ואין כאן ספק. הכוונה היא שאפשר לומר בין מפיר ובין מפר כמו שכתב קודם לכן. כיוצא בו אף בעמ' 90 שרש ק'ום: ותואר השם קום, הקמים עליה, כאשר הזכרתי במלת בושם וטובים (בכ"ר: טובים) ? אין כאן ספק, והכוונה לשרש ב'וש ולהקדמתו לחלק זה עמ' 62, ושם אף הזכיר את השרש ט'ו'ב שהוא קרוב לבוש, עיין שם.

עמ' 91, שרש ר'יב: וכן ואת יריבך ואינו כי מריב. בכ"ר: ואינו את יריבך אני אריב (ישעיה מט, כה).

עמ' 96 שרש ש'וד: וסדת אותם בסיד. שוד אשר ישוד שוד. בכ"ר: שד שדתי ושדת אותם בשיד אשוד ישיד, שוד. וכן במקור (צורות שונות של הפעל כרגיל אצל).

עמ' 108 שרש א'וה: הכבד השרש ונסכו מזה השורש אוה איתי. בכ"ר: הוא אשר ענינו מזה השורש וכן במקור: אלתקיל הוא אלדי מענא מן הדא אלאצל.

עמ' 114 שרש י'גה: ויתכן היות ויגה בני איש מזה השורש ומזה הענין וכן הוא מין אחר מהפעל הכבד. והכבד והגיטי ? בכ"ר: ל'כן הוא מין אחר מהפעל הכבד יגה הגיטי איגה ייגה ויגה בני איש. במקור: וימכן אן יכון ויגה בני איש מן הדא אלאצל והדא אלמעני אלא אנה נוע אכר מן אלפעל אלתקיל ואלקיאס עליה יגה גיטי.

ל'כן הוא תרגומו של "אלא" במובן: אבל. ועיין בהקדמתי בסעיף "ל'כן".

עמ' 118 שרש כ'רה: להכרות את דוד (שמו"ב ג, לה) נכתב להברות את דוד והכת' מזה הענין. והכבד הכרה הכריתי מכרה להכרות. וכן במקור: להברות את דוד יכתב להכרות ואלמכתוב מן הדא אלמעני. ואלקיאס עליה הכרה הכריתי מכרה להכרות. ואמר שד"ל אגרות עמ' 926 שבכתב היד שלו ליתא כל העניין (להברות עד הסוף) והקשר הנראה ברור שזהו 'תיקון' מחמת הקושי.

* וכן כתב בהקדמתו לספר השני, שרשי ע"ו, עמ' 67: "ויאור להם ענינו מן ויפעל מן ניאור, והיה שרשו יאורו — כ'ר'וץ ו'יעור (צ"ל: תרוץ) להדגשות לולא שהם אותיות לא יקל בהם הדגש. וכן כל בנין נפעל שיהא הפא של אחד מן א'ה'ח'ע'ר'. ב"ג (עמ' 99): "ויאור להם מן נאור אתה (תהלים עו, ה) והיו אלה ראויים להדגש פ'יות הפעלים להבלעת גון נפעל בהם אבל אינם מקבלים דגשות אחד מחמש אותיות אלה". וכיוצא בו כתב כ'כתאב אלנתף' לירמיה כה, לב (קוקובצוב, 'נוביה מאטריאלי' וכו', רוסית, בחלק שנדפס באותיות עבריות עמ' 28).

עמ' 133 שרש ראה: ובנין נפעל נראה נראיתי לא נהיתה ולא נראתה כי בענין מראה... וכו': כי בענין אראה (ויקרא טז, ב) וכן לנכון במקור.

עמ' 134 שרש רבה: הוי המרבה לא לו והרבו לו. בכי"ר ובמקור: והרבית לו (משלי כב, טז).

עמ' 139 שרש שאה: רק ומשואה רחוק שיהיה ממנו. אין מקום לשאלה והכונה אבל ומשואה רחוק להיות משרש שאה. במקור: ואמא ומשואה פיבעד ענדי (רחוק אצלי) אן יכון מנה. רק—פירושו: אבל (כמו "אמא"), ועיין בהקדמתי סעיף רק.

עמ' 145: וכמו ותסוב לך אף יחום ותרון לשון אלם. בכי"י: וכמו ותבוז לך (דברים כ, יב). אף יחום.

שם סוף העמוד: ואם יתחבר יסוב ויסב וחבירו פועל הנח מן ישוב האות שישוב האות הנופל וכו'. בכה"י: והפעיל נסמך שישוב אות (במקור: ואלקיאס... במפעול מצמר אן ירד אלמתל באלתשדיד אלף).

עמ' 148: והמנהג אם נצמדו הסב וחבירו מצוי פעלי הכפל כפעול נתמו שישוב האות הנופל וכו'. בכה"י: והפעיל נסמך שישוב אות (במקור: במפעול אצמר אן ירד אלמתל באלתשדיד אלף).

עמ' 149: תיקונו של דוקס: בשורה 3—4: [ואם רצית לאמר נפעלתי. בכה"י: ובאמרך נפעלתי]. והמוסף בשורה 5 ליתא אף בכי"ר.

עמ' 150: ושם אנחנו נמקים. אין מקום לשאלה וכן בכה"י ובמקור. כי לשרש מקק עיין בשורשו עמ' 163.

עמ' 153 שרש גזז: גזים (את הצמר?) ותיקן דוקס: גזזים לך (שמו"א כה, ו). בכה"י: גזזים. את גזת הצמר (שופטים ו, לו).

עמ' 176 שרש שקק: אין מקום לסימן השאלה והכל מתוקן וכן בכה"י: (וליתא שם "ממנו" שלפני "ושרשו") אלא שנכפלו שם בטעות כמה תיבות.

לעמ' 91: אחרי ד"ה ולשון אבן תבון. ובסוף "תגמולי הנפש" לר' הלל מוירונה, מהדורת סרמוניטה, אמר: "ולא אמרתי אפילו דבר אחד בגזרה רק הבאתי על כל אחד מהם ראיות חזקות וברורות". אין הכוונה "בגזרה, בדרך האנלוגיה שהוא מופת חסר", אלא הכוונה: בהחלט, בלי ראיות לחזק דברי. וזה מזכיר לנו את הביטוי: "וארשה בגזרה", שנמצא ב"מגלת אחימעץ", מהדורת קלאר הי"ד עמ' יג—יד: "וארשה בגזרה, ברשות דר נהורא, שהספינה שאנו בה יושבים אינה חוששת מאויבים". וכמות שפירשתי ב'לשונו' כרך יג 125 שהכוונה: ואמר, ויש לנקד בקל, ולא וארשה. והערה במלון בן יהודה 6744 ה"ג 1 אינה נכונה, כי "ואקבל רשות" אינו מתאים כלל לעניין (מה זה לשון: ואקבל רשות בגזרה בעזרת ה' שהספינה אינה חוששת מאויבים?) דרך אגב, קלאר ניקד תחילה וארשה, אבל קיבל את פירושי, בהערות לשם וניקד בקל. במהדורה ב, שיצאה לאחר מותו, ניקדו כך בפנים והערת קלאר נעלמה, ואיני יודע ממי יצאו הדברים כבושים?